

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 69 – 2004
ČÍSLO 1

Slavomír Ondrejovič

ROK 2004 A SLOVENČINA

Všetci vieme, že 1. mája 2004 sa Slovensko ocitne spolu s ďalšími štátmi medzi krajinami Európskej únie. Tento dátum spomíname v úvode nového ročníka Slovenskej reči najmä preto, že môže mať a zrejme aj bude mať – bez ohľadu na to, či si to želáme alebo nie – vplyv aj na život slovenského jazyka a na nositeľov tohto jazyka. Podmienky fungovania slovenského jazyka sa môžu naozaj zmeniť, aj keď to nemusí byť od začiatku viditeľné voľným okom. Hovoríme predovšetkým o možných dôsledkoch preskupovania dominancie a vplyvu „veľkých“ a „malých“ jazykov či jazykov rozšírených viac a rozšírených menej na európskej scéne. Pozrime sa z tohto hľadiska na slovenčinu.

Na prvý pohľad ide celkom nevyhnutne, ako tomu nasvedčujú aj doterajšie diskusie, o posilnenie jazykov už dominantných a oslabenie vplyvu jazykov menej dominantných, resp. o prípadné zabránenie takémuto vývinu. Na prvom mieste je, pravdaže, reč o ďalšom posilnení angličtiny ako svetového jazyka č. 1, ktorý si takúto pozíciu „vydobyť“ už v poslednej tretine minulého storočia. Vplyv angličtiny na iné jazyky je dnes taký veľký, že každý jazyk, ktorý príde s anglickým jazykom do styku, sa ním nevyhnutne ovplyvní. Tomuto „dotyku“ sa nevyhla ani slovenčina. Máme na výber, či uvedený fakt nazveme obohatením slovenčiny a iných jazykov, ktorých sa to týka, alebo škodlivou „kontamináciou“ týchto jazykov. Ako obohatenie sa tento proces dá nepochybné vnímať len vtedy, ak takýto vývin náš jazyk neoslabí. A nad tým sa treba zamyslieť.

Stratégia v tomto prípade môže byť rôzna. Môžeme sa pokúsiť túto zásadnú prítomnosť anglického jazyka v našich „odvekých“ priestoroch ignorovať, zažmúriť pri nej oči a zapchať si uši. Ale takéto počínanie by bolo sotva racionálne, napriek tomu, že nás k tomu nabádajú niektoré plamenné výzvy čeliť agresívnej amerikanizácii a jazykovému imperializmu. Slovenský priestor nikdy nebol a ani nie je nijakou

rezerváciou. Domnievame sa, že v situácii, v ktorej sa nachádzame, je omnoho prezieravejšie vziať tento novodobý prienik angličtiny do európskych jazykov ako fakt a naučiť sa jednoducho žiť s angličtinou, s touto „latinčinou súčasnosti“. To na jednej strane znamená pokúšať sa zvládnuť ju čo možno v najširšej miere, aby sme nestratili prístup k informáciám a iným dôležitým zdrojom, ktoré budú v európskom a svetovom rámci zrejme čím ďalej tým „anglickejšie“. Na druhej strane to zároveň znamená, že nebudeme slepo a bezmocne preberať anglo-americké jazykové správanie. A pritom nemyslíme len na stlmenie známeho provincializmu a trápneho snobizmu, keď sa u nás takmer každý „krám“ lokálneho dosahu pomenúva honosným (často nezrozumiteľným) anglickým názvom. Môže sa nám to podariť len v prípade, ak budeme na túto skutočnosť dostatočne pripravení, ak budeme mať nejakú stratégiu. V tejto súvislosti je podstatné, aby sme mali čo najlepšie opísaný systém slovenského jazyka, jeho fungovanie, živé normy v celej ich variabilnosti i prostredie, v ktorom náš jazyk žije. Je už starou a dávno preverenou pravdou, že aj v prípade, ak chceme jazyk chrániť a kultivovať, môže sa nám to podariť len v prípade, že budeme poznať jeho živé normy a tendencie. Dôležitou súčasťou tejto jazykovednej politiky musí byť ďalej to, aby profesionáli slova najrozličnejšieho druhu, ktorí najviac ovplyvňujú úzus verejnosti, uplatňovali kultivovanú a prestížnu slovenčinu. Ale v týchto podmienkach je potrebné zabezpečiť napr. i to, aby sa lingvisti a iní odborníci mohli k preberaným slovám a termínom, ktoré prichádzajú do slovenčiny, vyslovovať s väčšou sústavnosťou než doteraz. V súčasnosti totiž prílev slov z angličtiny pripomína v niektorých odvetviach lavínu, keď v nich dochádza k nijako neregulovanému vývinu terminológií. Je podľa nášho názoru najvyšší čas vytvoriť akési terminologické centrum, v ktorom by experti (jazykovedci, prekladatelia a odborníci z príslušných profesií) sledovali tento prílev nových slov do jazyka a ako experti ho hodnotili. Nie je isté, aký dosah by mala táto činnosť na terajší vývin jazyka, nemáme o tom výskumy, ale je nevyhnutné v tejto veci zvýšiť aktivitu.

Hoci sa nestotožňujeme s katastrofickými scenármi typu: „keď to takto pôjde ďalej“, slovenčina sa „položí“ už veľmi skoro, veď jej rozkladný proces sa vraj už začal dávno (o takéto hlasy nie je núdza najmä v politizujúcej žurnalistike, ale ozývajú sa aj v istej časti slovenskej jazykovedy), domnievame sa, že v danej situácii nemôžeme ostať len pri registrácii týchto spontánnych procesov a pri pasívnom evidovaní „posunov“, ktoré nastávajú v našom jazyku, v postojoch k nemu či v protokolovaní toho, aké ďalšie nové zóny zaberá angličtina. Je nevyhnutné vypracovať, lebo podľa nášho názoru nič také vypracované nie je, štátnu jazykovú, resp. jazykovednú politiku. Dokumenty a koncepcie typu Starostlivosť o štátny jazyk Slovenskej republiky Ministerstva kultúry SK nie sú dost' komplexné ani dostačujúce.

Pravdaže, jedným dychom treba povedať, že starať sa treba nielen o spisovné a literárne jazyky. Právo na život majú všetky menšinové a regionálne jazyky, ktoré žijú na území jednotlivých štátov. Čiže väčšiu pozornosť si zaslúži napr. slovenčina nielen na Slovensku, ale aj inde v zahraničí, takisto ako napr. nemčina, rómčina, maďarčina, baskičtina a pod. všade tam, kde žijú nositelia a používatelia týchto jazykov. A to i v našom časopise, ak to súvisí so slovenským jazykom, Slovenskom alebo Slovákmi.

V súčasnosti je Slovensko etnicky najrôznorodejšou a najpestrejšou krajinou strednej Európy, ako to najnovšie potvrdzuje aj publikácia Inštitútu pre verejné otázky Slovensko na ceste do neznáma (2003). Menšiny na Slovensku oficiálne tvoria vyše 10 % obyvateľstva, neoficiálne je to však možno aj 15 % a tieto menšiny si „podržali“ aj svoje jazyky. Je to dobre alebo nie? Je to, aby sme sa opýtali biblickým jazykom, naším požehnaním alebo prekliatím? Domnievame sa, že napriek istým trampotám, ktoré viacjazykovosť so sebou vždy prináša, môžeme a máme byť na to hrdí. Vo väčšine krajín Európskej únie boli totiž pôvodné menšiny (a jazyky) do značnej miery asimilované a až neskôr, po 2. svetovej vojne, tam začali komunity, ktoré prichádzali za prácou, vytvárať tzv. nové menšiny. Príkazom dnešného dňa je multikulturalizmus a výchova k vzájomnej úcte a rešpektu bez ohľadu na rasu, farbu pleti, ale, pravdaže, i národnosť a jazyk, na čo máme u nás výhodnú východiskovú pozíciu. A je to vlastne výzva aj pre náš národný jazyk.

Sme presvedčení, že tento vývin v Európe nesmeruje k zániku či potláčaniu slovenčiny. Napokon v polyglotizme a viacjazykovosti máme u nás bohaté tradície. Stačí, ak si oživíme spomienku napr. na štúrovcov, ale aj na početné generácie pred nimi a po nich. V súčasnosti sa už v typologickej lingvistike pomaly ustupuje od schematickeho delenia jazykov na veľké a malé a začína sa presadzovať skôr členenie na malé (trpasličie) jazyky, majúce menej než milión používateľov, ktoré zvyčajne nemajú materský štát a ich budúcnosť je neistá, na miliónové jazyky, z ktorých väčšina sa aj podľa Červenej knihy ohrozených jazykov UNESCO o svoju budúcnosť báť nemusí (patrí medzi ne aj slovenčina) a na svetové jazyky. O tom, že katastrofické scenáre o blízkom zániku mnohých, ba väčšiny jazykov sveta nemajú aspoň v Európe pevnú pôdu pod nohami, nás presvedčajú skúsenosti viacerých jazykov, porovnateľných s naším, ktoré do Európskej únie vstúpili dávnejšie a ich situácia sa kultúrne nielen nezhoršila, ale naopak identita, národná hrdosť a vlastenectvo ich nositeľov vzrástli.

Je jasné, že spomínaná zmena (vstupovanie a vstup do Európskej únie) priniesie a už aj prináša so sebou i problémy v jazykovej oblasti, že nie je všetko jasné ani v jazykovej politike Únie. Hoci napr. rok 2001 Európska únia vyhlásila za „Európsky rok jazykov“, nie je isté, aké ovocie to prinieslo a či sa situácia nejako zásadnejšie zlepšila. V tom čase vzniklo neprehliadnutelné množstvo projektov, koncepcií,

akcií, memoránd a vyhlásení na podporu mnohosti jazykov v Európe, no na zhodnotenie výsledkov si musíme ešte počkať. Už teraz však možno povedať, že ak sa o jazyku, jazykoch, o vyučovaní jazykov a jazykovej politike hovorí, ak sú to aktuálne témy aj pre verejnosť, je to nesporné pozitívum.

Európski experti na jazykovú politiku neraz poukazujú na to, že Európa bola a je odjakživa multikultúrna a multilingválna a že Európania sú vysoko citliví na zachovanie svojich vlastných jazykov, a preto o budúcnosť európskych jazykov netreba mať obavy ani v prípade zjednocovacieho európskeho procesu. Je však na nás, aby sme si zvykli, že „normálna“ je viacjazykovosť, že okrem nášho materinského jazyka je tu aj množstvo iných jazykov, s ktorými susedíme a ktorých lepšie poznanie by nám prinieslo úžitok, i jazyky, ktoré majú nadnárodnú platnosť a hodia sa pre nadnárodnú komunikáciu. Aj podľa deklarácií európskych inštitúcií každý jazyk má právo na svoj vlastný život, a preto EÚ razí heslo ovládať okrem svojho vlastného jazyka aspoň dva ďalšie jazyky.

Okrem angličtiny, ktorá má osobitný status, sú tu aj tzv. premostovacie jazyky (v Európe je to francúzština, nemčina, španielčina, taliančina a holandčina), ktoré predstavujú istú protiváhu angličtiny. Z nich si našu podporu zaslúži predovšetkým nemčina, čo vychádza nielen z našej tradície a geopolitických podmienok, ale aj z vývinových peripetií a osudov slovenčiny. Jednoznačne nepriaznivé na tejto situácii je však podľa nášho názoru to, že medzi spomínanými jazykmi sa nenachádza ani jeden slovanský jazyk napriek tomu, že slovanskými jazykmi hovorí v Európe (ak do toho zarátame aj celé Rusko) viac ako 300 miliónov ľudí. Ale ktorý slovanský jazyk by mohol dostať od nás mandát, aby v tomto spoločenstve zastupoval všetky slovanské jazyky? Domnievame sa, že by to mal byť ruský jazyk napriek tomu, že Rusko nie je a ani v blízkej budúcnosti nebude členom Európskej únie. Ale aj poloha materskej krajiny Angličanov je vzhľadom k Európe do istej miery periférna alebo aspoň vysunutá a napokon nijaké politicko-ekonomické zoskupenia nie sú večné. Ruský jazyk je veľký nielen čo do počtu hovoriacich, ale je to aj jazyk s bohatou literárnou a kultúrnou tradíciou, býval nadnárodným jazykom medzi slovanskými národmi a najväčšiu prestíž má doteraz aj v západnej Európe, kde sa slavistika na mnohých univerzitách zredukovala takmer výlučne len na rusistiku.

Pre nás na Slovensku z tejto situácie vyplýva, že je potrebné zmobilizovať svoju „vnútornú“ i „vonkajšiu“ jazykovú politiku, aby situácia nedopadla tak ako neraz v minulosti, že veľkí si robili, čo chceli, a malí, čo sa im dovolilo. V koordinovanom úsilí s ostatnými podobnými národmi by sa mohlo podariť „prehovoriť“ do vecí. Sme presvedčení, že slovenčina ako jedinečný a originálny stredo európsky jazyk si svoje miesto v kontexte integračných a globalizačných snáh a procesov obháji a že ju ani v Európskej únii nečaká nič, s čím by sa nevedela vyrovnáť.

Ján Findra

VYMEDZENIE ŠTÝLOVEJ VRSTVY

Findra, J.: Definition of Stylistic Level. *Slovenská reč*, 69, 2004, No. 1, pp. 7 – 14. (Bratislava).

In this study the author deepens terminologisation of the traditional stylistic term – level of style – and he specifies its place in the relevant part of the stylistic nomenclature.

V súvislosti s pokusom o nové vymedzenie predmetu štylistiky (Findra, 2003), ako aj v súvislosti s pojmovo-terminologickým precizovaním kategórie štýlémy, s jej charakteristikou a klasifikáciou (Findra, 2002), ale najmä s chápaním štýlu ako modelovej štruktúry textu (Findra, 2003 a) sa ukázalo, že treba novo vymedziť aj kategóriu štýlovej vrstvy. V mnohom bolo pritom možné nadväzovať na chápanie tohto pojmu v doterajšej lingvistickej literatúre.

Autori, ktorí sa okrajovo alebo aj podrobnejšie zaoberali štýlovou vrstvou, vychádzali z Jedličkovho vymedzenia tohto pojmu (Jedlička, 1970, 1978). Jedlička považuje za štýlovú vrstvu „soubor jazykových prostriedkú (hláskových, tvarových, syntaktických, lexikálnych) stylově příznakových, užívaných podle svého příznaku v projevech dané komunikativní (stylové) sféry.“ (Jedlička, 1978, s. 95). Podľa neho každej štýlovej sfére zodpovedá príslušná štýlová vrstva špecifických jazykových prostriedkov. Popri tejto štýlovej vrstve rozlišuje Jedlička aj neutrálnu štýlovú vrstvu. Tvorí ju súbor prostriedkov, ktoré nemajú výrazný štýlový príznak a ktoré sa preto využívajú vo všetkých štýlových sférach. Ak ďalej hovorí o opozícii štýlovej vrstvy hovorovej a štýlovej vrstvy knižnej, nie je celkom zreteľné, či má na mysli rozčlenenie príznakovej štýlovej vrstvy. Dôležité však je, že štýlovej vrstve prisudzuje systémovú povahu v kontexte takých kategórií, ako je štýlová oblasť, štýlová norma, štýlový typ.

Česká štylistická literatúra takmer dôsledne nadväzuje na Jedličkovu koncepciu. V súlade s ním autori pokladajú za štýlovú vrstvu špecifické výrazové prostriedky, ktoré sú príznačné pre texty z istej štýlovej oblasti (Chloupek, 1990, Hoffmannová, 1997, Čechová, 1997). J. Hubáček (1987) explicitne zdôrazňuje, že do štýlovej vrstvy nespádajú všetky prostriedky použité v jazykovom prejave, a zároveň pripomína, že „jazykový projev je tvořen prostředky stylové vrstvy neutrální a stylové vrstvy příznakové“ (s. 49). Všetci autori za súčasť štýlovej vrstvy považujú predovšetkým lexikálne prostriedky.

V slovenskej literatúre sa pri vymedzovaní štýlovej vrstvy zdôrazňuje funkčné hľadisko (Mistrík, 1977, 1985, Findra, 1986, Bosák, 1998). Štýlovú vrstvu reprezentuje súbor výrazových prostriedkov, ktoré sa vzhľadom na svoju relatívne stálu

štylistickú hodnotu najčastejšie využívajú v istých sférach styku na plnenie istých funkcií. V slovenskej tradícii sa za súčasť štylovej vrstvy nepovažujú iba lexikálne prostriedky, ale „aj ďalšie prostriedky, napríklad tvarové, kombinačno-kompozičné a pod.“ (Mistrík, 1977, s. 95). Dôležité je aj Mistríkovo stanovisko, že do štylovej vrstvy patria i také prostriedky, ktoré sa vyskytujú aj v iných štylových vrstvách. Nemožno však súhlasiť s jeho tvrdením, že tieto prostriedky sa tam vyskytujú v „menšom množstve“. Podobne sa štylová vrstva charakterizuje aj v Encyklopédii jazykovedy (1993).

V našej koncepcii kategóriu štylovej vrstvy spájame s takými pojmami, ako je štýl, štylová norma, text. Rozhodujúca je väzba štýl ako modelová štruktúra povrchovej organizácie textu – štylová vrstva. Pritom štýl ako formálna modelová štruktúra predstavuje iba jeden programový aspekt textu. V systémovej rovine sa štýl kreuje na báze štylovej vrstvy a je determinovaný štylovými normami (Findra, 2003 a). Štylový model sa konštituuje v priestore triády materiál (výrazové prostriedky, štylová vrstva) – výber a usporiadanie týchto prostriedkov – výsledok tejto aktivity (aktuálny text) (Kořenský, 1994). Aktuálny (konkrétny) text je z jednej strany potvrdením existencie istého štylového modelu, z druhej strany hovorí o tom, že expedient pri jeho tvorbe uplatnil zovšeobecnené výberové a kombinačné postupy príznačné pre tento štýl ako modelovú štruktúru. To potvrdzuje jednak to, že štýl ako formálny model je abstrakcia, a jednak to, že je to konkrétna vlastnosť aktuálneho textu, ktorá charakterizuje jeho povrchovú organizáciu. Zo synchronného hľadiska má štylový model ambíciu udržať si standardizovanú podobu, na diachronickej osi reaguje na nové komunikačné potreby.

Všimnime si teraz podrobnejšie, v akom vzťahu je štylová vrstva k členom naznačenej triády, ale najmä k štýlu ako modelovej štruktúre povrchovej organizácie textu.

Vyjdime zo známeho faktu, že v čase tvorby jazykového prejavu pôsobí na výber štýlém a na ich usporiadanie v texte komplex vonkajších a vnútorných faktorov a podmienok (štylotvorných činiteľov). Konkrétny jazykový prejav, ktorý vzniká na priesečníku týchto faktorov, sa v dôsledku toho jednak identifikuje s podobnými prejavmi, má s nimi relatívne identické štylové vlastnosti, a zároveň je viac alebo menej individuálny. Relatívna štylová príbuznosť podobných skupín aktuálnych textov je podmienená tým, že vznikli v relatívne rovnakej komunikačnej situácii, v podobných podmienkach. Boli vytvorené na základe toho istého formálneho (štylového) modelu. Je to aj dôsledok toho, že v istej sfére spoločenského styku a dorozumievania má verbálna komunikácia približne rovnaké ciele a úlohy. Takto sa opätovne potvrdzuje, že verbálna komunikácia je síce diferencovaná individuálne, ale rozhodujúca je diferencácia objektívna, sociálna, ktorá má unifikačnú funkciu.

V dôsledku toho, že v jednotlivých oblastiach spoločenského života a práce sa dorozumievanie uskutočňuje v približne rovnakých podmienkach, v príslušných sférach jazykového styku sa ustáľuje spôsob výberu a využitia výrazových prostriedkov. V tej súvislosti sa na plnenie tých istých (podobných) úloh a cieľov komunikácie funkčne špecifikujú súbory štýlém, ktoré sa zoskupujú v rámci štýlových vrstiev. Mnohé z týchto prostriedkov nadobudli alebo nadobúdajú stálu štylistickú hodnotu, na základe ktorej sa viažu na príslušný formálny (štýlový) model. Práve existenciou štýlových vrstiev sa potvrdzuje existencia funkčných jazykových štýlov ako formálnych textových modelov, na báze ktorých expedient štruktúruje povrchovú rovinu textu.

Naznačený funkčný vzťah medzi štýlovou vrstvou a funkčným jazykovým štýlom treba vidieť dynamicky. Súbežne so špecifikáciou spoločenského života a práce prebieha aj proces diferenciacie (reštruktúracie) národného jazyka a proces štylistickej diferenciacie výrazových prostriedkov, štýlém. Ak sa utvoria nové dorozumievacie potreby, vzápätí začnú klásť na verbálnu komunikáciu nové požiadavky. Vzhľadom na to dochádza k novej konfigurácii a hierarchizácii relevantných komponentov komunikačnej situácie. V týchto nových komunikačných podmienkach dochádza zároveň ku konštituovaniu a stabilizácii štýlovej vrstvy ako podmienky na konštituovanie a synchronnu stabilizáciu funkčného jazykového štýlu (formálneho textového modelu). Takto sa napríklad po uzákonení Štúrovej spisovnej slovenčiny začal formovať a vyvíjať odborný (náučný) štýl, ktorý sa vymedzoval a funkčne špecifikoval oproti publicistickému štýlu (Findra, 1971).

Ako sme videli, viacerí autori za súčasť štýlovej vrstvy pokladajú len štylisticky príznakové a emocionálno-expresívne štýlémy, ktoré sú späté s istou sférou styku a viažu sa na istý štýlový model. Pre náučné texty sú takto príznačné terminologické pomenovania, pre umelecké texty poetizmy, publicistické texty rátajú so žurnalizmami, administratívne s kancelarizmami (Chloupek, 1990). Napriek tomu, že tieto výrazové prostriedky predstavujú významnú zložku príslušnej štýlovej vrstvy, takéto jej vymedzenie je úzke a nepresné. Okrem iného aj preto, že štylisticky príznakové štýlémy môžu byť tiež viacfunkčné, a teda môžu patriť do inventára viacerých štýlových vrstiev. Napríklad kondenzované syntaktické konštrukcie sú síce základným prostriedkom náučných textov, no môžu sa vyskytnúť aj v niektorých publicistických a administratívnych textoch. Podobne profesionalizmy sa ako štylisticky príznakové štýlémy typické pre bežný súkromný a verejný neoficiálny styk môžu využiť aj v populárno-náučných textoch a v niektorých publicistických žánroch.

Rovnako nepresná a zúžená je aj predstava, že do štýlovej vrstvy patria iba lexikálne prostriedky. Táto predstava zrejme súvisí s tým, že lexikálne prostriedky sú základným indikátorom štýlu, a to jednak pre svoj rozsah, ako aj vzhľadom na ich bohatú sémantickú a štylistickú diferenciaciu. Treba však zdôrazniť, že do štýlovej

vrstvy patria nielen všetky verbálne štylémy z jednotlivých rovín jazykového systému, ale aj kompozičné štylémy, a pokiaľ ide o ústnu komunikáciu, zložkou štylovej vrstvy sú aj kinetické štylémy.

Naznačené chápanie štylovej vrstvy je opodstatnené tým, že ju definujeme ako *paradigmatickú zásobáreň* formálnej modelovej štruktúry. Štylová vrstva je takto funkčno-výrazovou základňou príslušnej modelovej štruktúry, ktorá pre expedienta predstavuje funkčný rámec, ako má z tejto paradigmatickej zásobárne vyberať príslušné štylémy a ako ich má usporadúvať tak, aby jeho konkrétny text svojimi štylovými vlastnosťami zostal v priestore svojho štylového modelu a aby si zároveň podržal individuálne črty. V konkrétnom texte sa takto individuálne premieta napätie invariant – variant. Zároveň v tomto zmysle platí – a to aj s ohľadom na dynamický a statický pohľad na text –, že štýl sa v konkrétnej (fyzickej) podobe prezentuje až v oblasti parole, teda v aktuálnom texte, v konkrétnom jazykovom prejave.

V štylovej vrstve ako paradigmatickej zásobárni sa zoskupujú výrazové prostriedky, ktoré má expedient k dispozícii, keď vytvára text na základe istej formálnej modelovej štruktúry. Štylová vrstva sa takto stabilizovala a paradigmaticky štruktúrovala v dôsledku toho, že sa istý súbor prostriedkov ako typický využíval v relatívne príbuzných textoch, ktoré vznikali v relatívne identických komunikačných situáciách. Aj cesta k utváraniu a konštituovaniu štylovej vrstvy teda viedla najprv od jedinečného k všeobecnému a potom od všeobecného k jedinečnému. V priestore aktuálnych textov sa vyabstrahovali prostriedky príznačné pre istú štylovú vrstvu, ktorá sa potom stala výrazovou (paradigmatickou) zásobárnou pre tvorbu ďalších relatívne identických textov.

Ako sme naznačili, paradigmu štylovej vrstvy tvoria príznakové i bezpríznakové prostriedky. Bezpríznakové prostriedky sú späté s makroparadigmou nociónálnych, bezpríznakových a neutrálnych štylém. Príznakové výrazové prostriedky sú dvojaké. Do prvej skupiny patria štylémy, ktoré sú zložkou nociónálnej, štylisticky zafarbenej a príznakovej makroparadigmy. Do druhej skupiny patria štylémy, ktoré sú v priestore emocionálno-expresívnej, štylisticky zafarbenej a príznakovej makroparadigmy. Tieto štylémy sa ďalej (detailnejšie) štylisticky špecifikujú v rámci príslušných mikroparadigiem (podrobnejšie pozri Findra, 1981).

V tomto zmysle je štylová vrstva funkčná kontaminácia bezpríznakových a štylisticky príznakových výrazových prostriedkov, štylém. Funkčná spätosť príslušnej štylovej vrstvy s istým formálnym (štylovým) modelom je takto podmienkou štylovej diferenciacie aktuálnych textov.

Bezpríznakové prostriedky ako polyfunkčné štylémy vytvárajú neutrálnu rovinu každej štylovej vrstvy a každého aktuálneho textu. Iba na pozadí tejto bezpríznakovej roviny – na princípe kontrastu (Riffaterre, 1964) – a teda vo vzájomnom

funkčnom prieniku príznakové prostriedky zabezpečujú jeho štýlovú špecifikáciu vzhľadom na východiskový štýlový model.

Tento funkčný vzťah medzi štýlovou vrstvou a príslušným funkčným jazykovým štýlom ako formálnym modelom textu možno zachytiť graficky:

Vysvetlivky:

NC	- makroparadigma nocionálnych štýlém
P	- makroparadigma príznakových štýlém
Šz	- makroparadigma štylisticky zafarbených štýlém
Em/Expr	- makroparadigma emocionálno-expresívnych štýlém
Bp	- makroparadigma bezpríznakových štýlém
Ne	- makroparadigma neutrálnych štýlém
NMŠ	- štýlová vrstva náučnej modelovej štruktúry
PMŠ	- štýlová vrstva publicistickej modelovej štruktúry
AMŠ	- štýlová vrstva administratívnej modelovej štruktúry
RMŠ	- štýlová vrstva rečnickej modelovej štruktúry
UMŠ	- štýlová vrstva umeleckej modelovej štruktúry
HMŠ	- štýlová vrstva hovorovej modelovej štruktúry

Príznakové roviny štýlových vrstiev

NMŠ	PMŠ	AMŠ	RMŠ	UMŠ	HMŠ
P NC	P NC Šz	P NC Šz	P Em/Expr	P Em/Expr	P Em/Expr
Šz	P Em/Exp Šz		Šz	Šz	Šz
NC – Bp – Ne makroparadigma					

Neutrálna rovina štýlových vrstiev

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že v uvedenej schéme sa nerozlišuje z jednej strany medzi štýlovou vrstvou náučnej a administratívnej modelovej štruktúry a z druhej strany medzi štýlovou vrstvou rečnickej, umeleckej a hovorovej modelovej štruktúry. Takýto pohľad však nemá opodstatnenie. Schéma totiž zachytáva iba uplatnenie jednotlivých makroparadigiem v rámci príznakové roviny štýlových vrstiev (v prvom prípade ide o nocionálne, príznakové a štylisticky zafarbené makroparadigmy, v druhom prípade sú to emocionálno-expresívne, príznakové a štylisticky zafarbené makroparadigmy).

Prostredníctvom makroparadigiem sa síce naznačujú isté analogické vlastnosti príslušných štýlových vrstiev a v tej súvislosti aj funkčná príbuznosť medzi modelovými štruktúrami textu, ktoré sa na ne funkčne viažu, výrazová rozhraničenosť a synchronná jedinečnosť jednotlivých štýlových vrstiev sa však zabezpečuje hlavne na úrovni mikroparadigiem, ktoré sú späté so „svojimi“ makroparadigmami. A tak napríklad terminologické pomenovania ako nociónálne, ale príznakové a štylisticky zafarbené štýlmy sú typickou zložkou príznakovej roviny náučnej štýlovej vrstvy. Vo funkčnom výbere sa však môžu uplatniť aj v textoch vybudovaných na báze administratívnej modelovej štruktúry. Ale kancelarizmy, ktoré sú tiež nociónálne, príznakové a štylisticky zafarbené, sú iba zložkou administratívnej štýlovej vrstvy. Podobne poetizmy ako emocionálno-expresívne, štylisticky zafarbené a príznakové štýlmy sú zložkou štýlovej vrstvy umeleckej modelovej štruktúry. Takisto dialektizmy, ktoré sú prvotne včlenené do hovorovej štýlovej vrstvy ako súčasť jej príznakovej roviny, sa v rámci prepínania kódu (Findra, 2003 b) využívajú v ústnych prejavoch vo sfére bežného dorozumievacieho styku. Zároveň sú však aj zložkou príznakovej roviny štýlovej vrstvy umeleckej modelovej štruktúry, ktorá sa nebráni prítomnosti štýlým žiadnej makro- a mikroparadigmy. V textoch vybudovaných v priestore umeleckej modelovej štruktúry sa však dialektizmy využívajú v iných funkciách ako v ústnych prejavoch bežného neoficiálneho styku. V prvom prípade sa uplatňujú predovšetkým ako charakterizačný prostriedok hlavne v dialogických pasážach, v druhom prípade sú to najmä prostriedky bezprostredného, familiárneho vzťahu medzi komunikantmi. Atď.

Všimnime si ešte vzťah štýlová vrstva – modelová štruktúra textu – štýlová norma.

Štýlová norma, to sú historicky sa utvárajúce a synchronne relatívne ustálené princípy, ktoré pôsobia pri textovej realizácii štýlým z príslušnej štýlovej vrstvy a ktoré sa považujú za spoločensky primerané a záväzné v príslušných sférach spoločenského styku a dorozumievania. Štýlová norma je teda pre expedienta regulátor, ktorý mu naznačuje, ako má v čase tvorby aktuálneho textu vyberať výrazové prostriedky vzhľadom na ich synchronne fixované systémové štylistické vlastnosti nadobudnuté v individuálnych kontextoch a textoch v konkrétnej rečovej praxi. Stručne: štýlová norma je synchronná fixácia syntagmatických potencií jazyka v paradigme (Findra, 1981 a). Z toho vyplýva, že tak štylistická hodnota štýlým, ako aj štýlová vrstva sú dynamické kategórie. V systéme, na paradigmatickej osi sa štylistika štýlým synchronne fixuje na základe ich opakovaného využívania v rovnakých funkciách v relatívne podobných textoch, teda na syntagmatickej osi. V aktuálnych textoch môže dôjsť a dochádza aj k perspektívnym modifikáciám i premenám dočasne stabilnej štylistiky štýlým. Tieto modifikácie a premeny sa následne fixujú na paradigmatickej osi, v dôsledku čoho dochádza aj k reštruktúracii štýlovej vrstvy (štý-

lových vrstiev). Toto napätie medzi synchronnou stabilizáciou štylistických vlastností štýlém a ich textovou aktualizáciou je permanentné. To je aj dôvod, prečo sú hranice medzi štýlovými vrstvami priestupné.

Súhrnne konštatujeme, že štýlové vlastnosti konkrétneho jazykového prejavu, aktuálneho textu, na základe ktorých ho zaradíme k príslušnému funkčnému jazykovému štýlu (formálnemu textovému modelu), sú podmienené osobitnou organizáciou, funkčným zoskupením, usporiadaním všetkých výrazových prostriedkov, ktoré autor vybral z obidvoch výrazových rovín paradigmatickej zásobárne, štýlovej vrstvy. Štýlový reliéf aktuálneho textu teda neprekresľujú iba štýlovo špecifikované, príznakové prostriedky, ale aj bezpríznakové prostriedky. Obidve skupiny štýlém sú vo vzájomnej zviazanosti funkčným základom štýlovej vrstvy. Pravdaže, pri ich výbere a funkčnom usporiadaní v aktuálnom texte zohrávajú významnú úlohu ciele a zámery expedienta, ktorý zároveň intuitívne alebo uvedomene rešpektuje relevantné komponenty konkrétnej komunikačnej situácie. Prítomnosťou výrazových prostriedkov vybraných z istej štýlovej vrstvy a ich zámerným usporiadaním sa konkrétny jazykový prejav identifikuje so „svojím“ formálnym modelom, funkčným jazykovým štýlom, no zároveň sa prezentuje ako jedinečný v kontexte relatívne identických aktuálnych textov. V tom sa odráža dynamika vzťahu medzi invariantom a variantom.

Literatúra

- BOSÁK, J. a kol.: Slovenský jazyk. Najnowse dzieje języków słowiańskich. Opole, Uniwersitet Opolski – Institut Filologii Polskiej 1998.
- ČECHOVÁ, M. – CHLOUPEK, J. – KRČMOVÁ, M. – MINAŘOVÁ, E.: Stylistika současné češtiny. Praha, Institut sociálních vztahů 1997.
- Encyklopédia jazykovedy. Bratislava, Obzor 1993.
- FINDRA, J.: K začiatkom odborného štýlu v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie, 11. Júnov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 122 – 142.
- FINDRA, J. a kol.: Slovenský jazyk a sloh. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986.
- FINDRA, J.: K štylistickej klasifikácii slovnej zásoby. In.: *Studia Academica Slovaca*. Bratislava, Alfa 1981, s. 99 – 113.
- FINDRA, J.: Paradigmatické a syntagmatické zaradenie prvkov v štylistike. *Jazykovedný časopis*, 32, 1981 a, s. 159 – 164.
- FINDRA, J.: Štýléna a paradigmatica štylistiky. In: *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná*. 2002, s. 90 – 99.
- FINDRA, J.: Predmet štylistiky. In: *Komunikácia a text*. Prešov, Náuka 2003, s. 19 – 25.
- FINDRA, J.: Štýl ako modelová štruktúra. In: XIII. Medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. *Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava, Slovenský komitét slavistov, Slavistický kabinet 2003 a), s. 141 – 149.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a...* Praha, Trizonia 1997.

- HUBÁČEK, J.: Učebnice stylistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987.
- CHLOUPEK, J. a kol.: Stylistika češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990.
- JEDLIČKA, A. – FORMÁNKOVÁ, V. – REJMÁNKOVÁ, M.: Základy české stylistiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970.
- JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Univerzita Karlova 1978.
- KOŘENSKÝ, J.: Co je předmětem stylistiky a co je předmětem teorií verbální komunikace. In: Stylistyczne konfrontacje. Opole, Instytut Filologii Polskiej 1994, s. 27 – 31.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985.
- RIFFATERRE, M.: Kriteria pro stylistický rozbor. In: Teorie informace a jazykověda. Praha 1964, s. 259 – 266.

Marián Sloboda

JAZYK NÁRODNOSTNEJ MENŠINY, IDIOLEKTNÉ SIETE A BIOGRAFIE (SLOVÁCI V CHORVÁTSKOM ILOKU)

SLOBODA, M.: The Language of an Ethnic Minority, Idiolect Networks and Biographies (Slovaks in the Croatian Town of Ilok). *Slovenská reč*, 69, 2004, No. 1, pp. 15 – 36. (Bratislava).

The century-old conception of language as a pragmatically, socially and psychologically ungrounded and somehow tacitly agreed-on *langue* is still a predominant starting-point for Slovak linguists. However, it has serious consequences, e.g., it contributes to marginalization of bilingual varieties of Slovaks living abroad. Using data from autobiographical narratives of Croatian Slovaks, I present an alternative approach. I arrive at a suggestion that language exists in the form of idiolect networks, in which all idiolects are equal (from the researcher's point of view), always interconnected in certain ways, and linked to various biographical, social and psychological facts, which should not remain un(der)analyzed in Slovak linguistics.

Bádateľ, ktorý skúma národnostnú menšinu „v teréne“, si po stretnutí s realitou neraz kladie otázku, či „národnostné menšiny“ vôbec jestvujú. Ak sa aj po čase prikloní ku kladnej odpovedi, zistí, že vyzerajú akosi ináč, než bola jeho pôvodná predstava. Sú to obyčajní ľudia, ktorí sa starajú predovšetkým o iné veci, než je ich národnosť alebo jazyk, sú rozmanití a zväčša majú bližšie k svojmu „majoritnému“ susedovi či priateľovi ako k „súkmeňovcom“. Národnostná menšina figuruje ako nediferencovaná skupina predovšetkým „na papieri“, napr. v štatistikách zo sčítania obyvateľstva. Podľa nich sa v roku 2001 k slovenskej národnosti prihlásilo 4 712 obyvateľov Chorvátska, 3 993 obyvateľov deklarovalo slovenčinu ako materinský jazyk (Popis..., 2003: tab. 12, 13). Slováci v Chorvátsku žijú prevažne na vidieku a v mestách východochorvátskych regiónov východná Slavónia a západný Srijem.

Jazykovú situáciu slovenských komunít ovplyvňuje niekoľko faktorov. Dôležité sú napr. typ osídlenia (diasporické alebo enklávne), sekundárne migrácie Slovákov z Vojvodiny do západného Srijemu a z vidieckych sídel do miest, organizovanosť menšiny atď. Zamerajme sa na slovenskú enklávu v mestečku Ilok.

Slováci v Iloku a ich jazyková heterogenita

Ilok sa nachádza na chorvátsko-srbských hraniciach na pravom brehu Dunaja. Tzv. općina Ilok, ku ktorej patrí mesto Ilok, obce Bapska, Mohovo, Šarengrad a osady na okolí, má vyše 8-tisíc obyvateľov, z čoho je 1 044 Slovákov (12,5 % obyvateľstva); 951 obyvateľov používa slovenčinu ako materinský jazyk (Popis..., 2003: tab. 12, 13). Prevažná väčšina ilockých Slovákov žije priamo v meste alebo v okolitých osadách Radoš, Fučije, Skandala, Duboki potok. V Iloku sa pôvodne sústreďo-

valí v tzv. Dolnom meste (*Donji grad*), ktoré sa z uvedeného dôvodu nazýva „Slovenský kraj“ (*Slovački kraj*). Dodnes ich tam žije veľký počet, no medzi nimi žijú aj iní obyvatelia a, naopak, Slováci sa vyskytujú aj mimo Slovenského kraja. Slováci v Iloku sa už niekoľko desaťročí organizujú vo vlastných kultúrnych spolkoch; ako evanjelici v inak katolícko-pravoslávnom mestečku žijú samostatným náboženským životom; mávali aj vlastnú školu, pričom v slovenčine sa vyučuje v Iloku aj dnes (podrobne Kuric, 2002).

Do Iloku Slováci prichádzali postupne od 18. storočia. Vo väčšom počte sa prisťahovali od polovice 19. storočia z rozličných miest Vojvodiny – z Petrovca, Pivnice, Lalite, Bingule, Kulpína a ďalších obcí. Do týchto obcí prichádzali Slováci už z rozličným dialektným (stredoslovenským aj západoslovenským) pôvodom. Dá sa povedať, že dnes v Iloku prevládajú pôvodné stredoslovenské črty (porov. Miksád, 1983), zrejme však nemožno hovoriť o ilockom dialekte. Je totiž bežné, že dvaja ilockí Slováci, hoci sú to neraz aj susedia, rozprávajú rôznymi slovenskými dialektmi, ktoré sa navyše vyznačujú rôznou mierou ovplyvnenosti chorvátčinou. Slovenská komunita v Iloku je jazykovo veľmi heterogénna.

Koncepcie jazyka a čo z nich vyplýva pre výskum

Jazyk chorvátskych Slovákov sa skúmal len výnimočne a aj to, rovnako ako v susednej Vojvodine, iba z pozícií tradičnej dialektológie (napr. Štolc, 1968; Dudok, 1972). Tá nám však paradoxne nedáva možnosť poznať jazyk chorvátskych či vojvodinských Slovákov v tej podobe, v akej skutočne funguje. Začiatok knihy D. Dudka (1972, s. 21) o nárečí dediny Pivnica síce vyznieva v tomto smere optimisticky, pretože:

Nárečový materiál, ktorý je použitý v práci, získal sa priamo od informátorov v Pivnici. Volili sa typickí informátori zo všetkých generácií a spoločenských vrstiev. Sledovala sa reč staršej, strednej a mladšej generácie, poľnohospodárov, remeselníkov, úradníkov, inteligentov, u tých, čo len zriedka opúšťali svoje rodisko, aj u tých, čo veľa cestovali alebo dlhší čas pobudli mimo Pivnice, a reč tých obyvateľov, ktorí dokonale ovládajú len svoje rodné nárečie a daktorý cudzí jazyk [...] iba pasívne alebo čiastočne. Skúmala sa reč bilingvistov a trilingvistov a reč tých, čo lepšie ovládajú cudzí jazyk ako svoju materčinu. [...] Nárečový materiál sa zväčša nahrával na magnetofónový pás alebo zapisoval do zošita [...].

Autor však s týmto bohatým materiálom naložil takto:

Všetok tento materiál nie je priamo využitý a podrobne spracovaný z viacerých príčin. Predovšetkým preto, lebo by sa práca veľmi rozrástla a vyžadovalo by si to akiste aj zmenu určenej koncepcie. [...] Základom tejto práce je reč tých typických jednotlivcov

pivnického kolektívu, ktorí nepodľahli väčšiemu vonkajšiemu vplyvu a u ktorých sa jazyková norma javí v najčistejšej podobe. Predovšetkým sú to osoby, ktoré väčšiu časť života strávili vo svojej dedine, veľa necestovali, nečítali noviny a pod. a ktoré nemajú priame manželské alebo príbuzenské zväzky vo vonkajšom prostredí. (s. 21n.)

Netreba dodávať, že z „nárečia Pivnice“ sa týmto spôsobom stal sociolekt nepočetnej a sociálne zrejme málo významnej skupinky obyvateľov Pivnice.

Dudkova koncepcia je koncepciou tradičnej dialektológie, ktorá vychádza z predstavy „čistej“ a „zmiešanej“ podoby jazyka, čím v zásade nerešpektuje realitu. Také uvažovanie o jazyku je rozšírené aj (a predovšetkým) medzi laikmi. Jeho dôsledky pre bilingválov sú však závažné.¹

Pri sondážnom terénnom výskume v Iloku sa viacero slovenských respondentov obrátilo na mňa s otázkou, či im rozumiem.² Podľa ich slov im niektorí Slováci zo Slovenska tvrdia, že im nerozumejú; do slovenskej ilockej kroniky Štefana Papa to napísal i vojak slovenského práporu dislokovaného neďaleko Iloku v rámci prechodnej povojnovej správy Spojených národov (UNTAES, v rokoch 1996 – 1998). Respondenti hovorili, že nerozprávajú „správne“ alebo „čisto“ po slovensky. Spôsob ich vyjadrení som interpretoval tak, že to pociťujú ako nepríjemnosť. Na druhej strane moje odpovede, že rozumiem, ako rozprávajú, zrejme (usudzujúc podľa ich neverbálnych reakcií) hodnotili pozitívne. Jednému respondentovi na otázku, čo hovorím na to, ako rozprávajú, som odpovedal, že je to „slovenské nárečie ako každé iné“. Jeho neverbálnu reakciu som interpretoval ako mierne prekvapenie a potešenie. Iný respondent, ktorý prežil prvých 19 rokov svojho života v Iloku a dnes žije na Slovensku, mi v e-mailovej správe explicitne napísal – bez môjho priameho podnetu k tejto téme (zachovávam pôvodné znenie bez diakritiky) – toto:

Mnoho krajanov, ktorí dobre ovládajú narecie, ma neskor problémy na Slovensku. Oni majú silne narodnostne ctenie a tvrdiť im, že nehovoria spisovne či správne, vyvoláva v nich averziu k spisovnému jazyku. Keď teda Slovak zo Slovenska bude tvrdiť ilockemu Slováku, že nehovori spisovne, keď [ilocký Slováku] povie „Som z Iloku“, [Slovák zo Slovenska] utvrdí v nom pocit, že slovincinu neovláda a jeho sympatie [t. j. sympatie ilockého Slováku] k Slovensku klesajú. Nemusíte s týmto súhlasiť, ale ja poznám veľa krajanov, ktorí práve z tohto dôvodu odmietli ísť na Slovensko, neprísli sem študovať, ani tu nezostali pracovať. Väcsina z nich ma ukončene len tri roky strednej školy a boja sa, že ich kvôli jazyku nebudu na Slovensku akceptovať. Nazvime to komplexom menejcennosti. Pritom títo ľudia hovoria slovenským narečím od narodenia.

¹ Zámerné používam „bilingvál“ miesto „bilingvista“ – s ohľadom na význam slova „lingvista“.

² Výskumné cesty do Iloku som podnikol v apríli 2001 a v marci a auguste 2002. Audiovizuálny ani zvukový záznam rozhovorov, ktoré v tomto odseku reprodukujem, som, bohužiaľ, nespravil. Rekonštruujem ich len z poznámok z terénu a podľa pamäti.

Svoju reč i variety respondenti hodnotili nízko. Na základe uvedenej skúsenosti sa domnievam, že ich (prinajmenšom v komunikácii so Slovákami z materskej krajiny) dôsledky chápania jazyka, aké je medzi nimi rozšírené, traumatizujú.

Rovnaká konceptualizácia jazyka je rozšírená a považovaná za samozrejmu i medzi mnohými jazykovedcami. V slovenskom prostredí poukazuje na nedostatky jazykovednej práce, ktoré z nej vyplývajú, napr. M. Dudok (2002, s. 56). Kritika tohto prístupu sa objavila v období „klasickej“ sociolingvistiky, čo zároveň naznačuje, ako dlho táto koncepcia pretrváva. Platí dnes podobne, ako v 60. rokoch, keď ju sformuloval J. Fishman (1968, s. 27, 29):

Lingvista bilingvizmus tradične vidí ako „jazyky v kontakte“, t. j. ako interakciu medzi dvoma entitami, ktoré normálne existujú v čistom a neskazenom stave a ktoré sa dostali do neprirodzeného vzájomného kontaktu. [...] Lingvistika nebola a nie je skutočne nestranná k jazyku bilingválom. [...] Keby sa k jazykovému repertoáru bilingválnych rečových spoločností naozaj pristupovalo nezaujaté, neboli by potrebné také termíny ako „interferencia“, pretože by sa neuprednostňovala [jazyková] čistota.

V danom čase sa voči takému uvažovaniu o jazyku v lingvistike ohradil aj E. Haugen (1972 [1970], s. 305, 303):

Rád by som utiekol od slova „interferencia“, ak sa cítiť ako odsudzujúce. Bolo by pekné, keby niekto tento jav začal hodnotiť ako „obohatenie“, pretože je možné jednoducho obhájiť, že bilingvál, ktorý siahne do svojho druhého jazyka po nejaký výraz, v skutočnosti obohacuje svoj komunikačný rozsah. Uplatňuje totiž slovo alebo formu, ktorú vníma ako vhodnú s ohľadom na svojich komunikačných partnerov.

Zakaždým, keď bilingvál čerpá zo zdrojov svojho druhého jazyka, vždy tak trochu mení povahu svojej kompetencie v oboch [jazykoch]. Každá performancia mení kompetenciu človeka tým, čo sa naučí a odnaučí v priebehu performancie. Naša jazyková kompetencia sa mení každým okamihom v priebehu celého nášho životného cyklu.

Alternatívne teda možno vplyv inojazyčného prostredia na jazyk bilingválom chápať ako „postupný posun štruktúry“ (*progressive shifting of structure*), ako to formuloval E. Haugen už v 30. rokoch (Haugen, 1938). V oblasti lexiky tento posun sa (aj dodnes) „všeobecne chápe pomocou nepresnej metafory ‚výpožičky‘ a výsledok sa pomenúva ako ‚zmiešaný jazyk‘; to je opis, ktorý je pravdivý len z historického hľadiska. Uvedené termíny zastierajú fakt, že to, k čomu skutočne došlo, je posun v štruktúre a dôraze [na jazykové prvky], idúci ruka v ruke s posunom v kultúrnej a sociálnej forme“ (ibidem, s. 114).

Tým, že aj lingvista, odborník na jazyk, uvažuje v pojmoch „čistých“ a „zmiešaných“ variet, podporuje traumatizáciu, deprimáciu či marginalizovanie bilingválnych spoločností. Na druhej strane treba pripomenúť, že jazykové chápanie jazyka (ako homogénneho monolitu, „kolektívneho konsenzu“, ktorý v žiadnom jednotlivcovi „nie je úplný a dokonalý existuje len v mase“ [de Saussure, 1996, s. 50n.]) a hodnotenie variet ako „čistých“ či „zmiešaných“, ktoré z toho vyplýva, nemusia byť negatívne vždy a pre každé etnojazykové spoločenstvo. V niektorých spoločnostiach môže byť „čistota“ (kdesi v mase existujúceho) jazyka cieľom a hnacím motorom ich aktivít (Tsitsipis, 1998, s. 2). Nazdávam sa však, že takýchto spoločností je v súčasnosti menšina; prinajmenšom v prípade chorvátskych Slovákov táto konceptualizácia, ako sa zdá, účinkuje v ich neprospech.

V jazykovede má uvedené chápanie za následok vylúčenie mnohých sociálnych a situačne pragmatických aspektov jazyka zo sfér odborného záujmu. Pre tradičnú dialektológiu tento problém výstižne sformuloval P. Trudgill (1990, s. 265):

Lingvisti doteraz jednoducho kreslili na mapy izoglosy oddeľujúce oblasti, v ktorých sa vyskytuje určitá jazyková črta, od tých, v ktorých sa nevyskytuje. Mapy tohto typu často predstavujú v podstate hrubé pokrivenie jazykových faktov – neukazujú, aké percento hovoriacich v týchto oblastiach v skutočnosti používa daný jazykový prostriedok alebo ako často ho títo hovoriaci používajú; neukazujú, akého sú hovoriaci veku, pohlavia alebo do akej sociálnej triedy patria; a nič nám nehovorí o situačných a štylistických faktoroch, ktoré tam pôsobia. Sú nepresné, lebo reprezentujú ako ostrý predel to, čo je v skutočnosti kontinuum, a ako statické predstavujú to, čo je v skutočnosti dynamická situácia; rozdiely v jazyku [...] majú skôr povahu „viac, alebo menej“ než „všetko, alebo nič“.

Nechcem však práce tradičnej dialektológie, do ktorej patrí napr. aj spomenutá kniha D. Dudka, odsudzovať, lebo ako uvidíme nižšie, majú svoju hodnotu a využitie. Chcem len konštatovať, že v danom okamihu nie sú uspokojivé. Nevypovedajú veľa o jazyku a už vôbec nie o jeho fungovaní v heterogénnych jazykových spoločnostiach, žijúcich v inojazyčnom prostredí. Sociálna báza dialektov sa totiž v takých spoločnostiach často redukuje na minimum osôb, občas aj na jediného človeka.

Ponúka sa teda možnosť skúmať jazyk v týchto spoločnostiach pomocou konceptu *idiolektných sietí* a konceptu *sociálnych sietí*, čiže z pozície sociálnej dialektológie. Okrem toho vzhľadom na jazykovú heterogenitu sa nazdávam, že zaujímavejší než bežný koncept nadindividuálneho jazyka (*langue*) bude v tomto prípade koncept individuálneho jazyka – *idiolektu* – ako komunikačnej kompetencie konkrétneho reálneho hovoriaceho v heterogénnom jazykovom prostredí.

Koncept idiolektu sa ako objekt skúmania lingvistiky zvyčajne neprijíma. Napr. U. Weinreich (1968 [1954]) ho v 50. rokoch odmietol z pozície štrukturalistickej lingvistiky, pretože „konštantnosť rečových vzorcov sa dá jednoduchšie stanoviť pre dve osoby v dialogickej situácii [...] než len pre jediného človeka“ a „v rámci ‚idiolektu‘

existujú rozdiely, pre ktoré by bolo treba idiolekt ďalej rozložiť (napr. na „štýly“)“ (s. 307). V rámci variačnej sociolingvistiky J. Chambers (2003) o „osobných jazykových charakteristikách“ konštatuje, že nie sú integrované do sociolingvistického výskumu a aj všeobecne v jazykovede k sebe „pritiahli relatívne málo seriózneho jazykovedného štúdia“, hoci záujem o ne sa v poslednom čase zvýšil; o osobných *rečových* čr-
tách však uvažuje ako o možnom objekte záujmu sociolingvistiky (Chambers 2003, s. 3n.). V tejto štúdii sa pokúsím vyrovnáť s negatívami a nepriaznivými aspektmi konceptu idiolektu, pokúsím sa pracovať s ním a využiť ho pri výskume jazyka malých etnojazykových skupín v inojazyčnom prostredí. Cieľom článku je tematizovať niektoré otázky analýzy a práce v teréne.

Rekonštrukcia podoby idiolektu

Všeobecne sa prijíma, že idiolekt sa skladá z menších častí. Nazvem tieto časti *subidiolektmi*. Možno ich nazvať aj *intrapersonálnymi štýlmi*, ktoré sa od seba odlišujú štruktúrnymi vlastnosťami, ale najmä pragmatickými parametrami – ich používanie sa orientuje na poslucháčov (presnejšie na ich aktuálnu identitu) a na faktory odvodené od faktora poslucháčstva: prostredie a tému (Bell, 1984; 1997). Zámerné sa tu vyhýbam označeniu subidiolektov ako „funkčných štýlov“, lebo sa chcem vyhnúť zužovaniu konceptu štýlu na jeden z jeho aspektov: funkčnosť, účelnosť, zámernosť (porov. Svozilová, 1988), aj keď je funkcia podľa všetkého jeho hlavným formačným činiteľom. Subidiolekty sú osobitné objekty v kognícii hovoriacich, ktoré hovoriaci môžu (ale nemusia) vedome alebo nevedomovane uplatniť na dosiahnutie určitých interakčných cieľov v určitej konkrétnej situácii, ktorú rozpoznávajú ako istý situačný typ. Subidiolekt je individuálnym javom, a teda nie je intersubjektívnym komunikačným kódom. Možno azda povedať, že komunikačný kód je vlastne stotožnením subidiolektov dvoch rôznych interagujúcich hovoriacich, pričom toto stotožňovanie vykonávajú interaktanti v nejakom mieste interakcie, ktorá medzi nimi práve prebieha. Jeden interaktant môže predpokladať, že určitý jeho subidiolekt patrí k rovnakému komunikačnému kódu ako určitý subidiolekt iného interaktanta. Druhý interaktant sa s ním v tom zhodovať môže, ale aj nemusí. (Ku konceptu komunikačného kódu sa vrátíme ešte na konci tejto časti).

Tradične sa predpokladá, že štýly a kódy patria k nejakému jazyku. Aktuálna podoba jazykovej kompetencie sa zisťuje analýzou prehovorov (niekedy aj dotazníkmi a introspekciou). Zisťovanie podoby subidiolektov s ohľadom na ich „slovenskosť“, resp. „chorvátskosť“, t. j. podoby kompetencie v jednom a druhom jazyku, je problematické, lebo treba zistiť, ktoré prvky prehovoru respondenta sú súčasťou slovenských subidiolektov a ktoré chorvátskych. Pozrime sa spolu na príklad 1. (Transkripčné znaky sa uvádzajú na konci článku.)

Príklad 1: Tento príklad (ako aj všetky ostatné okrem príkladu 4) predstavuje ukážky transkriptu z dvoch rozhovorov s respondentom, ktorý sa narodil v 30. rokoch v Iloku, je na dôchodku a venuje sa rezbárstvu. Rozprávania respondenta sa vyznačujú značnou autobiografickosťou.

1 R: ((...)) pot(e)m som hra- hrau aj s tambure som
2 hrá(va)u. (.) lebo som hral na dvoch mesta. (hr)al
3 som tam u nás v juliije beneši(ć)u, (.) tam som hrau
4 → aj, tambure a tuto, v vatrogasnom to-, jak
5 → slovensky sa vraví, (.) vatro[g a -],
6 → V: [t(o je)] hasičský.
7 → R: HASIČSKÝ. ha- (da ano) áno. (.) nemožem (sa) šecker
8 seitiť, ((si spomenúť)) vieš. () ináčee. lebo-
9 (2s)
10 R: JA SA NAJKY, TUTOKA U NAS, ovaj, v iloku ja sa
11 najky tentoka diel- (.) tu bio- jesto ešte
12 chorvát(a). lebo sem odťialto doka(l)to sa ti svačo
13 slováci.=
14 V: =slováci.=
15 R: =to vieš. ha?
16 V: mmhm
17 R: (do) toho domu upravo semka dokalto ti je, (.) više
18 slovenský:, kraj. (1s) jesto nás šađe mis(l)ím, jesto
19 aj tuto len:, meñej ako tam. tam jesto. (.) tam jesto
20 dost' više. takže som ja najky tu, (1s) p(o) mñe
o:vaj,
21 (.) eh, (.) moj dialekt, keď, z horvátami rozprávam,
22 vóbec ñema sa osjeć(at) slovák. ((t. j. necítiť
23 Slováka)) (1s) ñi- ñ:ñi ja nedonašam isto. (1s)
24 a slovensky? (.) horšie skor(ej rozum-.=
25 V: =ale ja vám rozumiem dobre,
26 R: pa: ROZUMIEŠ a:l- ale, (.) ñi- ñisam gramaticky
27 já baš neja(k roz)právam dobre.

V tejto ukážke v riadkoch 4 – 7 vidno, že respondent považuje slovo „vatrogasno“ za neslovenské (r. 4 a 5). Po odpovedi výskumníka (r. 6) naznačuje, že slovo „hasičský“ pozná, len si naň momentálne nemohol spomenúť (r. 7 a 8), čo zdôvodňuje v nasledujúcej časti rozprávania. Slovo „hasičský“ respondent pozná, a teda by ho bolo azda možné začleniť – ak nám o to ide – do niektorého slovenského subdialektu respondenta. V príklade 2 je to iné.

Príklad 2: Ukážka sa začína uprostred rozprávania o dokončovaní jednej rezbárskej práce.

1 R: toto sam ja chceu robiť, ú::.. (1s) (j)edva sam čekau
2 → jak odejdem do do do mirovine, do penzije na()
3 → ako slováci vravia.
4 V: dôchodok.
5 → R: dôchodok? (.) sa hovorí slovensky.=
6 V: =mmhm::
7 → R: ňeviem. (.) (j)edva sam čekau keď odídem, to to to
8 () ja som sebi spremao ((si pripravoval)), ((...))

Tu v r. 7 (ako aj v ďalších dvoch rozhovoroch) respondent uvádza, že nepozná slovo „dôchodok“ a v r. 5 dokonca vyžaduje od výskumníka potvrdenie novej informácie, takže môžeme povedať, že slovo „dôchodok“ sa v jeho idiolekte vôbec nevykytuje, ani v produkčnej, ani percepčnej slovnej zásobe.

V obidvoch ukážkach (v príklade 1 a 2) si možno všimnúť, že sa respondent usiluje s výskumníkom rozprávať „veľmi po slovensky“ („ako Slováci vravia“ – zrejme Slováci na Slovensku; respondent predpokladal, že výskumník je zo Slovenska). V príklade 1 (r. 4, 5) sa totiž pýta, ako sa slovo „vatrogasno“ povie po slovensky a v príklade 2 (r. 2, 3) sa usiluje vybrať nejaké iné slovo namiesto slov „mirovina“ a „penzija“, ktoré takisto nepovažuje za slovenské. Tento mentálny proces – snaha vybrať slovenské slovo – sa tu signalizuje opakovaním predchádzajúceho slova „do“ a ponúknutím slova „penzija“ výskumníkovi. Respondent však aj napriek tomu považuje svoju snahu za neúspešnú (ani slovo „penzija“ nepokladá za slovenské, lebo sa potom pýta, ako to „Slováci vravia“). Obdobné je to zrejme aj so slovom „polugodište“ (polrok) v príklade 7 nižšie, kde pauzu a hezitačný zvuk v r. 3 a 4 možno interpretovať aj ako neúspešnú snahu opraviť chorvátsky výraz na slovenský. V nasledujúcom príklade 3 sa už respondent opravuje sám.

Príklad 3: Respondent rozpráva o evidenčných číslach na svojich rezbárskych prácach.

R: lebo ona ona, každa má svoj broj,
(.)
V: mmhm.
R: broj je číslo. (.) lebo ja som-, každá má číslo ().

Najzávažnejšie je však vo všetkých uvedených prípadoch to, že sa ukazuje, že respondent s výskumníkom nehovoril tak, ako hovoríeva s členmi ilockej slovenskej

komunity (v komunikácii s nimi zrejme používa namiesto hľadaných slovenských slov chorvátske slová). Skúmať aktuálnu podobu slovenčiny, ako ju respondent používa vo vnútroskupinovej komunikácii, v prípade tohto rozprávania nie je jednoduché. Napriek tomu sa v rozprávaní vyskytuje variabilita a niektoré prípady variovaní môžu byť funkčným variovaním, t. j. štýlovými zmenami (prepínaním subdialektov), ktoré sa môžu zmysluplne analyzovať (o čo sa pokúsím v ďalšej časti).

Čo sa týka podoby idiolektu, medzi subdialektmi dvoch jazykov nevedie ostrá hranica, presnejšie povedané, subdialekty sa dajú ťažko zaradiť k tomu či onomu jazyku. To platí nielen pri lingvistickej analýze, ale aj v uvažovaní samých hovoriacich. Veľa jazykových prvkov bude patriť k obidvom daným jazykom, budú *bivalentné* (Woolard, 1999), a pôjde skôr o to, čo je prototyp daného jazyka (napr. „slovenčiny“), čo je menej prototypické („menej slovenské“) a čo vôbec k danému jazyku nepatrí („nie je slovenské“). Inými slovami, ťažko zistiť, v akej miere sa na jednotlivé jazykové javy aplikuje kategória „slovenčina“ a „chorvátčina“. Je však veľmi pravdepodobné, že kategórie „slovenčina“ a „chorvátčina“ vplývajú na zoskupovanie jazykových prvkov v idiolekte a na jeho štruktúraciu, lebo to nie sú len kategórie expertné, ale aj *émické* (t. j. vlastné kognícii hovoriacich).³

Takisto v *prehovoroch* je identifikácia toho, čo patrí k danému jazyku, pre lingvistu zložitá (porov. aj vyššie uvedené ukážky). Nie je napokon ani vždy zaujímavá. Identifikácia jazyka (napr. ako „slovenčiny“, alebo „chorvátčiny“) v konkrétnej situácii *nemusi byť interakčne dôležitá* pre hovoriaceho, a teda pri skúmaní danej situácie nemusí byť dôležitá ani pre lingvistu. Dôležitá je identifikácia *komunikačného kódu* hovoriacimi definovanej sociálnej normy, pričom komunikačný kód nemusí byť vždy jednojazyčný, niekedy môže byť bilingválny⁴ a jeho „definícia“ sa môže meniť nielen od hovoriaceho k hovoriacemu, ale aj v priebehu jediného rozhovoru (porov. Auer, 1998a; Gafaranga – Torras, 1998). Podľa slov P. Auera (1998a: 15):

Definícia kódov použitých pri prepínaní kódov môže byť *interakčným výdobytkom*, ktorý neexistuje pred rozhovorom [...], ale je objektom vyjednávania medzi participantmi. V každom prípade tu nie je hlavná existencia určitých kódov, ale *funkcia určitej premeny v rozhovore*. (moja kurzíva)

³ Ilockí Slováci (aspoň niektorí) operujú zrejme aj konceptom zmiešanej reči. Napr. jeden mladý respondent uviedol, že „rozprávame miešane“ (alebo „miešame“) – „niečo zo slovenčiny, niečo z chorvátčiny, niečo zo srbčiny“ (poznámka z terénu z 21. 4. 2001). Z toho, ale ani z doterajších výskumov, nie je zatiaľ jasné, do akej miery ide u ilockých Slovákov o *prepínanie jazykov* (t. j. funkčné striedanie jazykov), *miešanie jazykov* (t. j. nefunkčné striedanie, ktoré však hovoriaci reflektujú ako používanie dvoch rôznych jazykov), alebo už o používanie *fižovaného jazykového útvaru* (výklad tejto typológie pozri u Auera, 1998b).

⁴ Porov. aj morfológickú variantnosť v príklade 1 (vyššie), kde iba v rozpätí riadkov 1 až 3 respondent povie dva razy „hrau“ a raz „hrávau“ (alebo „hrau“ – výslovnosť nebola zreteľná), no dva razy „hrať“, a to bez nejakého identifikovateľného funkčného využitia tejto variantnosti.

Toto tvrdenie možno ilustrovať príkladmi 1 a 2, kde sa interakčne konštruje jeden typ neslovenskosti slov „vatrogasno“, „mirovina“, ale aj „penzija“ (napriek tomu, že znie rovnako ako slovenské „penzia“); v príklade 3 sa interakčne konštruje štýlová a kódová (a jazyková?) nenáležitosť slova „broj“. Čo sa týka funkcií premien v rozhovore, niektoré striedania slovenčiny a chorvátčiny ako dvoch osobitných kódov spomeniem v ďalšej časti textu. V nej sa budeme venovať rekonštrukcii používania jazyka v minulosti. Taká rekonštrukcia by totiž mohla poskytnúť bližšie informácie o spôsobe štruktúrovania idiolektu, pretože poskytuje informácie o tom, ako sa vytváral. Pripomeňme ešte raz aj to, že „konštantnosť rečových vzorcov sa môže jednoduchšie stanoviť pre dve osoby v dialogickej situácii [...] ako len pre jediného človeka“ (Weinreich, 1968 [1954], s. 307). Okrem toho je rekonštrukcia používania jazyka v minulosti zaujímavá aj sama o sebe, lebo poskytuje informácie o zachovávaní a výmene jazyka (*language maintenance* a *language shift*) v komunitách.

Rekonštrukcia používania jazyka v minulosti

Pri používaní jazyka, v konkrétnych sociálnych interakciách, môžeme uplatniť voči svojmu interakčnému partnerovi niekoľko komunikačných stratégií. Napr. môžeme zvoliť tzv. *akomodačnú stratégiu*, t. j. „adaptovať alebo modifikovať svoje jazykové, parajazykové a neverbálne črty, aby [sme] sa pripodobnili svojmu interakčnému partnerovi“ (Shepard – Giles – Le Poire, 2001, s. 35). Iné stratégie sú napríklad divergenčná stratégia alebo komplementačná stratégia. Komplementačná stratégia (*strategy of speech complementarity*) je „rečová modifikácia, ktorá zdôrazňuje relevantné sociolingvistické rozdiely medzi participantmi jazykovej interakcie zaujímavými odlišnými roly“ (Shepard – Giles – Le Poire, 2001, s. 35), inými slovami, hovoriaci sa „podriadi nejakému stereotypnému obrazu toho, aké správanie sa od osoby v sociálnej role [ktorú zaujíma] má alebo môže očakávať“ (Auer, rkp.: 7n.). Pri použití komplementačnej stratégie však náš interakčný partner môže byť pre nás *rečovým vzorom*, t. j. človekom ovplyvňujúcim v daný moment náš idiolekt a rovnako to môže byť aj pri divergenčnej stratégii, hoci sa to v práve prebiehajúcej interakcii neprejavuje. Na druhej strane pri zaujatí akomodačnej stratégie nemusia nevyhnutne dochádzať k *trvalému* prijatiu komunikačných prvkov do idiolektu. Pre *dlhodobú* akomodáciu (ovplyvnenie idiolektu) nie sú natoľko dôležité krátkodobé akomodácie, divergencie atď. Pravda, *frekvencia* kontaktov a krátkodobých akomodácií, imitácií, môže byť dôležitá (najmä v detstve), ale na frekvencii často nemusia záležať a ako rozhodujúce sa ukazuje skôr to, komu chceme či nechceme byť podobní, t. j. s kým sa chceme či nechceme *identifikovať* (porov. Auer, rkp.; Tabouret-Kel-

ler, 1997). Môže, ale nemusí to byť práve aktuálny interakčný partner, môže to byť nejaká neprítomná referenčná osoba alebo skupina (referent). V každom prípade však na akomodáciu k referentovi alebo divergenciu od neho musíme mať predstavu, aké sú charakteristiky jeho reči.

Kto ovplyvňuje a formuje náš idiolekt, môžeme intuitívne odhadnúť na základe vlastnej skúsenosti. Môžu to byť rodičia, učitelia, skúsenejší kolega v práci, priatelia, lásky, manžel či manželka atď. Z hľadiska osvojovania si jazyka, formovania idiolektu, sa vymedzujú tri „formačné obdobia“, v ktorých sa orientujeme na rôzne rečové vzory (Chambers, 2003, s. 169n.): (1) v prvom období – v detstve – je to rodina (ak vyrastáme v rodine) a priatelia v škole, (2) v druhom období – v čase dospievania – dochádza k silnej konvergencii s niektorými rovesníkmi a (3) v treťom období sa prejavuje tzv. *marché linguistique*, čo by sa voľne, ale zrejme výstižne, dalo preložiť ako „trhový (tržnicový) dialekt“ (Chambers, 2003, s. 195). Ide o obdobie, keď nastupujeme do práce, pričom niektoré zamestnania vyžadujú kontakt s určitými ľuďmi v určitom rozsahu a akomodácie podľa daných profesionálnych noriem správania. Tu vidno, že z hľadiska rekonštrukcie procesu formovania idiolektu bude kľúčová rekonštrukcia tzv. *sociálnej siete*, t. j. dynamickej siete rozličných typov vzťahov, ktoré má nejaký jednotlivec s inými ľuďmi (podrobnejšie porov. napr. Li Wei, 1996; Chambers, 2003, s. 74nn.).

Aby sme mohli zrekonštruovať jazykové správanie (a formovanie idiolektu) istého človeka v minulosti, museli by sme byť prítomní pri všetkých interakciách, do ktorých v živote vstúpil. To však nie je možné, a preto je nevyhnutné použiť nejakú retrospektívnu metódu. Ponúka sa výskum pomocou dotazníkov. Dotazníky majú výhodu jednoduchého spracovania a bolo by možné získať veľký počet respondentov. Dotazníkovú sondu som v Iloku uskutočnil (v marci 2002), no narazil som pri nej na celý rad prekážok. Respondenti mali problémy s kategorizáciou používania jazyka v rozličných situáciách ako „po slovensky“, „po chorvátsky“, „dakedy po slovensky a dakedy po chorvátsky“. Niektoré situácie dotazník vôbec nepredpokladal – napríklad pri otázke: „Akým jazykom s Vami rozprávali rodičia, keď ste boli malé dieťa?“ jeden respondent odpovedal, že jeho matka ho nevychovala, lebo v čase, keď sa narodil, pracovala v Nemecku a dala ho na výchovu k svojej sestre do Chorvátska. Našli sa aj protirečenia v odpovediach dvoch rôznych respondentov alebo v odpovediach na otázky, ktoré sa v prípade niektorých respondentov zdvojili. Okrem toho, keďže dotazník bol napísaný spisovnou slovenčinou a niektorí respondenti ju celkom neovládali, vznikli problémy pri otázkach vyžadujúcich od respondentov doplnenie odpovedí (nie iba označenie ponúkanej možnosti krížikom). Niekedy bolo dokonca treba vysvetľovať, čo niektoré slovo alebo veta v dotazníku znamenajú.

Použitie dotazníka však ukázalo i niektoré výhody tejto metódy. Jej prínos sa však črtá ako nepriamy – dotazník fungoval ako vhodný prostriedok na nadviazanie

a rozvíjanie rozhovoru medzi respondentom a výskumníkom, ktorí boli zo začiatku jeden druhému celkom neznámi, cudzí ľudia. V Iloku boli ľudia po vojne navyše nedôverčiví. Respondenti požadovali aj konkrétne a jasné otázky. Dotazníkové otázky iniciovali dakedy rozsiahle komentáre a rozprávania zo strany respondentov (čo treba nahrávať) a ukázalo sa v nich, že veľa zaujímavých informácií dotazník vôbec nezachytáva (napr. motivácie výberu jazyka v konkrétnych situáciách, ich priebeh a pod.) alebo že následné komentáre stavajú pôvodne rovnaké odpovede dvoch respondentov každú do celkom iného svetla.

Domnievam sa preto, že relevantné informácie o jazykovom správaní jednotlivcov v minulosti možno nájsť predovšetkým v *autobiografických rozprávaniach*, čiže „životných príbehoch“. Nesmieme však prijať predstavu, že to, čo respondent povie, sa aj stalo – v čase rozprávania už respondent vníma to, o čom rozpráva, cez filter časovej vzdialenosti a medzičasom nadobudnutých skúseností; respondent *rozpráva* – chce vytvoriť zmysluplný, koherentný text – a preto sa stáva, že do rozprávania pridá aj niečo, čo nezažil alebo zažil trochu inak, ako to prezentuje. Dôležité je mať na zreteli a *do analýzy zahrnúť*, že rozpráva práve on nám v nejakej konkrétnej situácii za určitých spoločensko-historických okolností (porov. prehľadne Li Wei, 2000). K autobiografickým rozprávaniam možno pristupovať s rôznymi analytickými stratégiami a možno v nich nájsť, no často nie od seba odlíšiť, rôzne typy poznatkov (porov. napr. Miller, 2000; Nekvapil, 2001).

V autobiografických rozprávaniach môžeme zistiť, ako si respondent osvojoval jazyk(y) (porov. takto zameranú analýzu autobiografie napr. u Franceschiniovej, 2003). Napríklad zistíme, s ktorými ľuďmi sa stretával, čo preňho ten-ktorý človek znamenal, inými slovami, kto respondentovu komunikačnú kompetenciu ovplyvnil – kto bol jeho rečovým vzorom. Môžeme sa opierať o intuitívne typy na rečové vzory (pozri vyššie) a požiadať respondenta alebo niekoho iného, aby nám rozprával biografiu týchto osôb. Môžeme sa na ne pýtať aj nepriamo, podľa toho, ako to vyžaduje situácia, napr. otázkou na miesta alebo činnosti, s ktorými sa tieto osoby ako členovia určitých sociálnych kategórií (napr. „matka“, „učiteľ“ a pod.) typicky spájajú, čiže na tzv. kategoriálne viazané miesta a činnosti („domov“, „vychovávanie“, „škola“, „učenie“ atď.) (porov. Nekvapil, 2000/2001).

Informácie o jazykovom správaní a o používaní jazyka bývajú v rozprávaniach (1) explicitne formulované respondentom, alebo (2) vyjadrené nepriamo. V príklade 4 ide o prvý typ podania informácie.

Príklad 4: Ukážka je z rozhovoru s iným respondentom; rozhovor nebol zameraný na jeho životnú históriu.⁵

⁵ Ukážka v príklade 4 sa týka jazykového správania v súčasnosti, nie v minulosti, ale uvádzam ju pre jej zaujímavý obsah. Jazykové správanie v súčasnosti je vhodnejšie skúmať nahrávaním prirodzene sa vyskytujúcich interakcií na nejaké zvukové, optimálne audiovizuálne médium alebo inými terénymi

R*: no a potom ešte akože deti, chápeš, keď hovoria v škole
 po slovensky tak, ostatné deti sa im vysmievajú:
 akože,
 (.) ako to hovorí? preboha. a tak ďalej. (.) potom sa deti hanbia ešte viac, (.) eh začínajú po ulici hovoriť
 po po chorvatsky:, (.) doma, (.) vieš rodičia vidia že ňeňi niečo v poriadku, (.) t(ak) potom, z toho dôvodu aby akože,
 (2s)
 R*: ja ňeviem (no to z) akeho DÔVODU chápeš že:, sa niekto hanbí pre svoju materinskú re:č ale, (.) ale doma po-, chorvátsky rozprávajú, akože: aby deti ňemali ňeskoršie
 problémy, chápeš?=
 V: =hm:=
 R*: =tak(y)- taketo nátlaky, (.) človeče a a: (.) vyplýva to
potom že deti:, medzi sebou komunikujú po chorvátsky.(.)

Rozprávanie ako metóda má však svoje úskalia. V inom rozhovore, ktorý sa odohral o rok neskôr, totiž ten istý respondent pri porovnávaní jazykovej situácie v Iloku a v iných slovenských enklávach v Chorvátsku naopak uviedol, že v ilockom Slovenskom kraji sa medzi ľuďmi bežne po slovensky rozpráva. Treba teda vždy prihliadať na to, že rozprávania respondentov majú svoju štruktúru a argumentačný poriadok, čo určuje, ako respondent bude svoje rozprávanie vytvárať. Možno povedať aj všeobecne, že pri sociálnom výskume nejde o *zber* dát, ale o ich *vytváranie* v interakcii medzi výskumníkom a respondentmi (porov. napr. Okita, 2002, s. 45n.).

V príklade 5 máme do činenia s druhým, nepriamym typom podania informácií. Tento typ podania nie je taký závislý od argumentačnej štruktúry rozprávania, problematický je však v iných aspektoch.

Príklad 5: Táto ukážka je opäť z autobiografického rozprávania prvého respondenta.

1 R: boli tu v iloku televízia bola, a tak som sa tým-
 2 s jednou ženou tam čo robila () i (.) tak sa
 3 → zhovárala i ona vravi kaže. ja ću (vam) ostavit

metódami (napr. pozorovaním a i.).

4 → pa čemo doć, (.) medžitým, (.) ona mi je glasila
 5 (že) ide na- zapravo, ni jedna druga sa HLÁSIILA,
 6 ((t. j. ozvala telefónom)) (.) posle tri štiri
 7 dñi, stvarno da ta(j) po()at je tu. (.) (aj)
 8 → hlásila kaže eh ov- kaže (.) eee ona je o:šla kaže
 9 → na: (.) godišni odmor, (.) a kaže, ipak čemo mi
 10 → doć. a ja ñe(vi)em- (.) eto ñeprišli, ñe-
 11 ñepovedala mi añi kedy kedy deñ a ñič.

V uvedenej ukážke respondent rozpráva o komunikácii so zamestnankyňami chorvátskej televízie. Výber jazyka na komunikáciu v reprodukovanych situáciách sa javí ako výber chorvátčiny, pretože respondent prepína zo slovenčiny ako jazyka rozprávania do chorvátčiny a späť v miestach, kde sa pripravuje „citovať“ druhú osobu pri telefónnom rozhovore (r. 3, 8, 9), resp. kde „citáciu“ ukončuje (r. 4, 9, 10). Keďže išlo o zamestnankyne chorvátskej televízie, použitie chorvátčiny na komunikáciu možno aj vydedukovať. V príklade 6 však respondent reprodukuje rozhovor so svojou dcérou, o ktorej sa možno domnievať, že je bilingválna. Výber jazyka v reprodukovanej situácii z minulosti tu teda nemožno dopredu odhadnúť ako v predchádzajúcom prípade. Otázka výberu jazyka je pritom v prípadoch interakcií bilingválov výskumne zaujímavejšia, lebo odpovede na ňu môžu priniesť závažné poznatky o udržiavaní, resp. výmene jazykov v bilingválnej komunite.

Príklad 6: V tejto ukážke respondent rozpráva o rezbe dreveného stola.

1 R: on ((drevený stôl)) ñie je ešte hotový, veľa ich
 2 → ñe-, (.) pa ka(že)? to je već dobro bab(o k'o), (.)
 3 → no dobro dobro, da:. ali samo daleko od dobr(i)eho,
 4 za mñã, vieš? (.) teraz ja to ešte treba-, veľa
 5 toho da spravim a teras, ((...))

Tu respondent prezentuje rozhovor s dcérou v chorvátčine (r. 2, 3), a ak súhlasíme s A. Bellom (1984, s. 186; 1997, s. 248), že zmena štýlu (tu teda i jazyka) sa môže uskutočniť vplyvom referentov (t. j. že pôjde o „štýlový dizajn podľa referenta“, *referee style design*), daný rozhovor naozaj prebiehal v chorvátčine (prinajmenšom táto jeho reprodukováaná časť), ak respondent nemal iný dôvod na prepnutie do inojazyčného subdialektu (porov. ďalej).

Striedanie jazykov, resp. subdialektov v rozprávaní sa nemusí obmedzovať iba na reprodukcie rozhovorov v rozprávaní, ale môže sa týkať aj iných aktivít pri vytváraní rozprávania. Možno azda súhlasiť s A. Bellom (1984) aj v tom, že hovoriaci „menia štýl, keď rozprávajú na [nejaké] témy alebo v [nejakých] prostrediach, akoby hovorili k adresátom, ktorých s danou témou alebo prostredím spájajú. Témy

ako zamestnanie alebo vzdelávanie a prostredia ako úrad alebo škola spôsobujú posuny k štýlu, ktorý je vhodný na oslovenie zamestnávateľa alebo učiteľa. Podobne aj intímne témy alebo prostredie domova vyvolajú reč vhodnú pre intímnych adresátov – rodinu alebo priateľov. Štýlový posun v závislosti od neosobných faktorov [t. j. téma, prostredie] spočíva teda v štýlovom posune podľa poslucháčov. Ak toto vysvetlenie odmietneme, problém nájsť uspokojivé vysvetlenie smeru štýlového posunu v závislosti od iných faktorov ako poslucháči zostáva“ (s. 181). Ako naznačuje príklad 7, analogicky u bilingvállov (ktorí môžu používať svoje jazyky ako štýly) prepnutie do druhého jazyka môže signalizovať, že respondent používa v situácii, ku ktorej v rozprávaní referuje, práve tento jazyk, resp. že s respondentom v danej situácii (o daných témach) týmto jazykom rozprávajú.

Príklad 7:

1 R: eh išo som do slovenskej škole len prvú triedu,
2 V: hm
3 → (1s)
4 → R: aj: ehh (.) prvo polugodište ((polrok)) som
išiel
5 do slovenskej, a druhu polgodište som už više
6 ñeišol. (.) potom som išol do ñemeckej.
7 (1s)
8 V: do ñeme-, tu bola ñemecká škola?=
9 R: =da:, išol som aj do ñemeckej škole, išiel som
10 potom druhú, treťiu, aj štvrtú som zak- zakončil,
11 (1s) piatu sme volačo len začali, potom tu bol
12 () čo ja viem. (1s) a potom (me poslal)
13 išol do chorvatskej. () mal problem veľký,
14 V: mmhm
.
. ((vynechaných 11 riadkov transkriptu))
.
26 R: čo by si reko, mi to bolo fino, ((fajn)) (.) keď-
27 keď som prišiel do horvatskej školy pa to bolo
28 → všetko inak, (.) (pa sjet se) tih imenica pridjeva
29 → brojev(a) glagol(a) pa čo ja viem. (.) pa ja: pa to
30 ti () jó:u.
31 (2s)
32 R: pa to celkom jinak. (.) ((...))

V r. 28 a 29 respondent uvádza chorvátske termíny (substantíva, adjektíva, číslovky, slovesá), ktoré zrejme spustili prepnutie do chorvátčiny (ak je transkripcia presná) ešte predtým, ako ich vyráta (po slovensky spisovne: „no spomeň si na tie“, resp. v slovenskej variete ilockých Slovákov: „pa set' sa tých“). Príčinou prepnutia do chorvátčiny a použitia chorvátskych termínov, ktoré však môžu byť z hľadiska zaradenia k slovenským alebo chorvátskym subdialektom indiferentné, bol „štýlový dizajn podľa prostredia a témy“ (*setting and topic design*) (Bell, 1984, s. 178n.). Túto interpretáciu podporuje fakt, že respondent rozpráva o chorvátskej škole, kde je viac ako pravdepodobné, že učiteľ(ka) vykladal(a) žiakom látku o chorvátčine po chorvátsky.

Domnievam sa, že miera transferencií a prepínania jazykov (ak patria aj k rôznym kódom) bude v určitom prehovore (napr. autobiografickom rozprávaní) poukazovať na to, ktorý jazyk hovoriaci používa, resp. používal v situácii, o ktorej práve rozpráva. Úlohou výskumníka, ktorý chce rekonštruovať používanie jazyka, je sledovať alebo elicitovať (vyvolať) rozprávanie respondentov o rozličných minulých situáciách. To však samo o sebe nestačí. K. Maryns a J. Blommaert (2001, s. 77n., 80) pri analýze využitia jazykových variet ako zdrojov štruktúracie rozprávania ukázali, že (a ako) s tematickou výstavbou rozprávania koreluje nielen použitie jednotlivých variet, ale aj postoje a pocity rozprávajúceho, ktoré zaujíma k situáciám reprodukovaným v rozprávaní: „naratívne zdroje, stavebné kamene rozprávania, nie sú ani ‚jazykové‘, ani ‚tematické‘, ‚epistemické‘ alebo ‚emočné‘ – sú to všetko súčasne“ (s. 78). Niekedy môže byť prepínanie jazykov (kódov) iba *obyčajnou naratívnou stratégiou* a nemusí mať jednoznačný vzťah k jazyku reprodukovanej interakčnej udalosti (napr. Auer, 1998a, s. 273n.). Na spoľahlivejšiu rekonštrukciu používania subdialektov v minulosti je preto vhodné použiť dodatočné výskumné stratégie, napr. poveriť niekoho, aby spravil s respondentom ďalší rozhovor o rovnakých interakčných udalostiach, ale v druhom jazyku. Možno tiež zvážiť, či tu neboli nejaké situačné faktory, ktoré by minimalizovali interpretáciu „obyčajnej naratívnej stratégie“, napr. to, že respondent, ktorý je voči výskumníkovi ústretový, prepne do druhého jazyka, hoci predpokladá, že výskumník tomu jazyku dobre nerozumie (čo bol aj tento prípad). Je možné zaobísť sa i bez dodatočných výskumných stratégií, keď reprodukcia minulých situácií prebieha určitým spôsobom. Slovami A. Cicourela (1987, s. 910, moja kurzíva):

Úspešné použitie elicitáčnych postupov je podmienené rekonštrukciou predchádzajúcich konštrukcií schematických alebo mentálnych modelov pomocou *aktivácie procedurálnej znalosti spojenej s pôvodnými zážitkami*, pričom sa treba vyhnúť viac deklaračným vy-

jadreniam, ktoré spájame s konštrukciami založenými na „objektívnych“ vyjadreniach a abstraktných scenároch.⁶

V predchádzajúcom texte som sa usiloval ukázať, že štýly v rozprávaní a v idiolekte závisia za určitých kognitívnych a sociálnosituácných podmienok od toho, s kým sa respondent zvyčajne v určitých situáciách rozpráva. K týmto nepriamo podaným informáciám o používaní jazyka možno pridať výsledky analýzy explicitných informácií (ako som to rozlíšil vyššie).

Na základe nepriamo a explicitne podaných informácií sa dozvedáme, že na formovaní slovenskej časti idiolektu mala veľký vplyv respondentova matka, pochádzajúca z Pivnice:

Príklad 8: Tejto ukážke predchádzala otázka výskumníka, či ilockí Slováci „zanášajú“ (majú „cudzí prízvuk“), a vysvetľovanie respondenta, že žijú „miešane s Chorvátmi“.

R: ((...)) my sm(o) rozpravali, (.) čo ja viem. (1s) ja-
,
() to doma, keď som rozpraval, ()- slovensk(y),
tag moja mať bola pravá slova(čka). (.) tá: .c óu tá
ňe(dala nič). tá ñe(dala nič). (.) a ja:, (.) aj moji
brat'ia uš, my sme aj sestra, už sme ñeboli takí. (.)
ona bola veľmi tvrdá. (.) ona bola, .c ma kakvi. (.)
ñebola ñechcela, (.) chorvatsky rozpravať ñijako: aj
aj
len (d'e) mis(e)la. (1s) taka bola (ona).

Z Pivnice pochádzala aj respondentova manželka, ku ktorej respondent – ako som sa nepriamo dozvedel z viacerých zdrojov – mal veľmi silný citový vzťah. Je pravdepodobné, že aj ona ovplyvnila jeho idiolekt. Obyvatelia Pivnice – ako sa dozvedáme z Dudkovej práce (1972) – pritom rozprávajú varietami s veľkým podielom jazykových prvkov západoslovenského typu, ale rozprávania respondenta obsahujú namiesto mnohých z nich prvky stredoslovenského typu, ktoré možno nájsť v iných obciach Vojvodiny. Na idiolekt respondenta mali zrejme veľký vplyv hovoriaci s iným dialektovým základom. Z rozprávania respondenta sa dozvedáme (porov. aj už uvedené príklady), že respondent sa hrával so slovenskými deťmi, žil v Slovenskom kraji pri budove slovenskej školy, pôsobil v slovenských kultúrnych spolkoch, pracoval v továrni so Slovákmi (jedna bývalá respondentova spolupracovníčka uviedla, že aj tam sa spolu rozprávali po slovensky) atď. Väčšina po slovensky

⁶ Výklad termínov *procedurálna znalosť* a *deklaračná znalosť* možno nájsť napr. u Mandlerovej (1998).

hovoriacich obyvateľov Iloku (údaj o presnom počte nebol dostupný) pochádza z obcí jazykovo stredoslovenských, takže tieto osoby mali vplyv na respondentov idiolekt. V rozhovoroch s výskumníkom respondent síce používal väčšinou „stredoslovenské“ jazykové prostriedky, ale nie je vylúčené, že disponuje viacerými „západoslovenskými“ prostriedkami pochádzajúcimi od matky a manželky a používa ich v iných interakčných situáciách.

Otec respondenta bol ilocký Nemec. V ukážke 7 sme videli, že respondent chodil aj do nemeckej školy a že teda otec určitý vplyv na synov idiolekt mal, a to až do druhej svetovej vojny. Z nej sa otec už domov nevrátil, nemal teda na ďalší vývin idiolektu respondenta priamy vplyv. Na formovaní respondentovho idiolektu mali svoj podiel aj chorvátski hovoriaci. Respondent ich podiel špecifikuje – chodil do chorvátskej školy, mal a má chorvátskych kamarátov a susedov. Výsledkom je taká dobrá kompetencia v chorvátčine, že – ako uvádza – „keď s Horvátami rozpráv[a], vôbec nema sa osjeć(at) Slovák“ (pozri príklad 1), t. j. jeho chorvátske prehovory nie sú poznačené kompetenciou v slovenčine.

Idiolekt respondenta, ako aj každého človeka, sa teda nachádza v akejsi *idiolektnej sieti* – dynamickej sieti idiolektov, medzi ktorými prebieha(lo) vzájomné ovplyvňovanie. Nijaký idiolekt zjavne neexistuje bez väzieb na iné idiolekty. Ovplyvňovanie, formovanie idiolektu zasahuje určitým spôsobom určité časti idiolektu (subidiolekty), čo závisí od situačných „definícií“ komunikačných kódov, od identifikácií s referentmi, mentálnych procesov atď.

Rekonštrukcia idiolektnej siete respondenta tu bola iba naznačená, lebo môj výskum v Iloku bol zameraný na inú problematiku a neposkytol dostatok vhodných údajov. Rekonštrukcia idiolektných sietí všeobecne nie je jednoduchá a v záujme jej prieskumu treba využiť celý rad vhodných metód. Údaje treba doplniť aj z iných zdrojov ako nahrávok a transkriptov autobiografických rozprávání, napr. zo záznamov iných prehovorov, zápiskov z pozorovaní, spolkových kroník, miestnych časopisov, úradných záznamov, vhodne zacielených dotazníkov, vedeckých štúdií atď. Dôležité sú aj štúdie tradičnej dialektológie. Pluralita metód a údajov nie je negatívom, naopak, ich vhodnou kombináciou, *trianguláciou* sa obohacuje a skvalitňuje sociálny výskum (porov. Seale, 2002 [1999]; Silverman, 2001, s. 233nn.).

Záver

Idiolektnú sieť možno považovať za existenčnú formu jazyka, inými slovami, jazyk existuje vo forme idiolektnej siete. Koncept (model) idiolektnej siete vo svojom dôsledku môže v istom zmysle nahradiť doterajší koncept jazyka, avšak neeliminuje ho – koncepty „jazyk“, „slovenčina“, „chorvátčina“ a pod. ostávajú. Ostávajú však ako émické koncepty, s ktorými hovoriaci vo svojom živote operujú a pomo-

cou ktorých svoje životy tvoria. Lingvistovi poskytuje koncept idiolektnej siete druhú rovinu uvažovania o jazyku, umožňuje mu nadhľad nad émickými kategóriami. Dáva teda lingvistom možnosť vyjadrovať sa o jazyku aj inak ako hodnotiaco (napr. inak ako „hovoriaci H si osvojil jazyk J zle/dobre/nedostatočne“ atď.), lebo uvažovanie v pojmoch idiolektnej siete je k tomuto indiferentné. Ako napísal J. Fishman (1968, s. 29):

Lingvisti skôr ako by predpokladali, že podkladové [underlying] štruktúry variet, na ktoré narazia v bilingválnych rečových spoločenstvách, sú *neznáme* (čo je v práci v teréne obvyklý predpoklad), namiesto toho zvyčajne predpokladajú, že sú známe, t. j. že v základe nie sú nič viac ako X „interferujúce“ s Y a naopak.

Koncept idiolektných sietí existenciu „slovenčiny“, „chorvátčiny“ a pod. vopred nepredpokladá, pristupuje k jazykovým varietám ako k neznámym štruktúram. Vníma totiž všetky idiolekty ako *seberovné*, čo langue nerobí, lebo sa konštruuje slovenská langue, chorvátska langue a pod., čím sa marginalizujú také jazykové útvary ako variety zahraničných Slovákov (keď sa používateľom týchto variet hovorí, že to nie je čistá, správna slovenčina, alebo sa s nimi súhlasí, keď to povedia oni sami). Koncept idiolektných sietí umožňuje lingvistom nepodporovať laikov v charakterizovaní a de facto odsudzovaní variet bilingválom ako „zmiešaných“, „hybridných“, „nie čistých“, „nesprávnych“ atď. Také hodnotenia bilingválom spôsobujú traumy (pozri doklady v prvej polovici článku) a znižujú ich skupinovú etnojazykovú vitalitu, čo má vplyv aj na zachovanie ich skupinovej identity (porov. Giles – Johnson, 1987).

V tomto článku som poukázal na niektoré otázky, problémy a možnosti skúmania idiolektu a procesu jeho formovania. Za perspektívne pokladám analýzy (auto)biografických rozprávání. Navrhol som zamerať sa pri nich na hľadanie rečových vzorov a na rekonštrukciu používania jazyka v minulosti. Hľadanie rečových vzorov je uľahčené tým, že v autobiografickom rozprávaní respondent rekonštruuje a prezentuje v určitých súvislostiach, aký vzťah mal alebo má k jednotlivým ľuďom zo svojej sociálnej siete. Zameral som sa však predovšetkým na naratívne zdroje rekonštrukcie používania jazyka v minulosti: informácie podané respondentom explicitne a štylistické premeny v rozprávaní.

Ďalším výskumným krokom bude presiahnuť ontologický vývin idiolektu a sledovať dynamiku idiolektných sietí u niekoľkých generácií skúmanej bilingválnej skupiny (porov. i zaujímavú situáciu nášho respondenta). Táto transgeneračná perspektíva by mala umožniť identifikovať jazykové procesy v skupine, ako je asimilácia/separácia skupiny, výmena/udržiavanie jej jazyka, či atrícia/akvizícia v jazykovej kompetencii jej členov.

Je otázne, do akej miery sa dá realizovať rekonštrukcia idiolektných sietí doterajšími technológiami, či možno a či vôbec treba jazyk nejakého spoločenstva ľudí

opísať takto vo veľkom. Pravdepodobne nie, ale modeláciou jazyka ako idiolektnej siete možno získať nový, z hľadiska sociálnych vzťahov a sebavedomia hovoriacich azda optimálnejší pohľad na jazyk. Koncept idiolektnej siete môže byť aj výskumne operatívny, pretože jeho použitie so sebou nesie požiadavku skúmať rozsah a kvalitu sociálnych, psychosociálnych a inojazykových vplyvov na subidiolekty, a na základe toho aj sociálne a kultúrne podmienky jazykových procesov. To by mohlo mať význam pre jazykovú politiku a jazykové plánovanie pre etnojazykové menšiny, akou je slovenská menšina v Chorvátsku, ktorej súčasná situácia nevyzerá z hľadiska udržiavania si cenennej „bilingválnej kompetencie“ momentálne príliš priaznivo.⁷

Transkripčné značky

Tu používané transkripčné značky vychádzajú z konvencie konverzačnej analýzy (Psathas, 1995, s. 70n.). Pravopis transkriptu sa zhoduje so slovenským pravopisom, pri chorvátskych slovách s chorvátskym, s týmito výnimkami: (1) neznelá hláska pred nepárovými sa ako neznelá aj prepisuje (sme, keď je: [sme], [keʔ je]); (2) hlásky [dʔ], [tʔ], [ɲ], [ʔ] sa prepisujú vždy ako d, t, ň, l a značky d, t, n, l /_e, i sa vyslovujú vždy ako [d], [t], [n], [l]; (3) nárečové prvky sa prepisujú fonematicky, neslabičné u však ako u; (4) veľké písmená a interpunkcia sa píše podľa niektorých nasledujúcich pravidiel.

R*:	R:	V:	označenie repliky/replík hovoriaceho: R* = prvý respondent, R = druhý respondent, V = výskumník
→			upozornenie na riadok analyzovaný v článku
((školy))			v dvojitých zátvorkách je vysvetlenie/komentár autora transkriptu
((...))			vynechaná časť transkriptu
()			nezrozumiteľný úsek
(bolo za vojny)			nie celkom zrozumiteľné, možno povedané
[]			začiatok a koniec repliky simultánnej s replikou iného hovoriaceho
=			bezprostredné (bezpauzové) nadviazanie repliky
(.) (2s)			krátka pauza (menej ako cca 1 s) a pauza v sekundách (tu cca 2 s)
. , ?			finálna kadencia: klesavá konkluzívna, pokračovacia a výrazne stúpavá
hra-			náhle prerušený prúd reči
<u>me</u> nej			intonačne zdôraznená slabika, popr. slovo
TUTOKA U NAS			výrazne hlasný úsek
ako to hovorí			úsek vyslovený so zmenenou farbou hlasu
hm mmhm			responzívne prostriedky
jóu eh .c			interjekcie, hezitачné zvuky apod. (.c = implozívne c)
a: ň:			výraznejšie predĺženie hlásky (v tomto prípade a a ň).

Literatúra

⁷ Za cenné poznámky k pracovným verziám článku vďačím Jiřimu Nekvapilovi, Marii Krčmovej, Mire Nábělkovej, Hane Gladkovej a Radkovi Sudeckému. Zodpovednosť za všetky nedostatky textu však samozrejme nesiem sám. Za nenahraditeľnú pomoc pri práci v teréne ďakujem Vlatkovi Miksadovi s rodinou, Miroslavovi Ponigerovi, rodine Týrovej, Michalovi Činčurákovi s rodinou, Miroslavovi Dudkovi, Štefanovi Papovi a v neposlednom rade respondentom.

AUER, P. (ed.): Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity. London – New York, Routledge 1998a.

AUER, P.: From code-switching via language mixing to fused lects: toward a dynamic typology of bilingual speech. InLiSt – Interaction and Linguistic Structures, 6, 1998b, <http://inlist.uni-konstanz.de/issues/6/index.htm>.

AUER, P.: The role of interpersonal accommodation in a theory of language change. In: Dialect Change: The Convergence and Divergence of Dialects in Contemporary Societies. Eds. P. Auer – F. Hinskens – P. Kerswill. Cambridge, CUP. Rkp., online na: <http://fips.igl.uni-freiburg.de/auer/Reading+CUP+auer+HP.pdf>.

BELL, A.: Language style as audience design. *Language in Society*, 13, 1984, s. 145 – 204.

BELL, A.: Language style as audience design. In: *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*. Eds. N. Coupland – A. Jaworski. Houndmills a i., Macmillan 1997, s. 240 – 250.

CICOUREL, A. V.: Elicitation as a problem of discourse. In: *Soziolinguistik – Sociolinguistics*, vol. 1. Eds. U. Ammon – N. Dittmar – K. J. Mattheier. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1987, s. 903 – 910.

DUDOK, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. *Matica slovenská*, Martin 1972.

DUDOK, M.: O prirodzenom bilingvizme. In: *Bilingvizmus – minulosť, prítomnosť, budúcnosť*. Ed. J. Štefánik. Bratislava, Academic Electronic Press 2002, s. 53 – 60.

FISHMAN, J. A.: Sociolinguistic perspective on the study of bilingualism. *Linguistics*, 39, 1968, s. 21 – 49.

FRANCESCHINI, R.: Unfocussed language acquisition? The presentation of linguistic situations in biographical narration. *Forum Qualitative Sozialforschung – Forum: Qualitative Social Research*, 4 (3), 2003, <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-03/3-03franceschini-e.htm>.

GAFARANGA, J. – TORRAS, M. C.: Do we speak a language? Evidence from two bilingual settings. *CLSL Working Papers*, 94. Lancaster, Centre for Language in Social Life 1998.

GILES, H. – JOHNSON, P.: Ethnolinguistic identity theory: a social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 1987, s. 69 – 99.

HAUGEN, E.: Phonological shifting in American Norwegian. *Language*, 14, 1938, s. 112 – 120.

HAUGEN, E.: Linguistics and dialinguistics. In: *The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen*. Ed. A. S. Dil. Stanford, Carolina, Stanford University Press 1972, s. 299 – 306. [Reprint z: *Bilingualism and Language Contact*. Ed. J. E. Alatis. Washington (D.C.), Georgetown University Press 1970, s. 1 – 12.]

CHAMBERS, J. K.: *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Second edition. Oxford – Malden, Blackwell 2003.

KURIC, A.: Slováci v Iloku – Slováci u Iloku. *Ilok*, Matica slovenská Ilok – Muzej grada Iloka 2002.

LI WEI: Network analysis. In: *Contact Linguistics – Kontaktlinguistik – Linguistique de contact*, Vol. 1. Eds. H. Goebel – P. H. Nelde – Z. Starý – W. Wölck. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1996, s. 805 – 812.

LI WEI: Methodological questions in the study of bilingualism. In: *The Bilingualism Reader*. Ed. Li Wei. London – New York, Routledge 2000, s. 475 – 486.

MANDLER, J.: Representation. In: *Handbook of Child Psychology*. 5th edition. Vol. 2: Cognition, Perception, and Language. Eds. D. Kuhn – R. S. Siegler. New York a i., John Wiley & Sons 1998, s. 255 – 308.

MARYNS, K. – BLOMMAERT, J.: Stylistic and thematic shifting as a narrative resource: Assessing asylum seekers' repertoires. *Multilingua*, 20 (1), 2001, s. 61 – 84.

MIKSÁD, V.: *Z nárečového slovníka Iloku*. Diplomová práca. Bratislava, Katedra slovenského jazyka a literatúry FF UK 1983.

- MILLER, R. L.: *Researching Life Stories and Family Histories*. London – Thousand Oaks – New Delhi, SAGE 2000.
- NEKVAPIL, J.: Sociální kategorizace v interkulturním kontaktu: základní výklad, cvičení a diskuse dvou scén z podnikové komunikace. *Češtinář*, XI, 2000/2001, s. 38 – 52 a 72 – 84.
- NEKVAPIL, J.: Jazykové biografie a analýza jazykových situací: k osudům německé komunity v České republice. *Časopis pro moderní filologii*, 83, 2001, s. 65 – 80.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001: Tablice: Stanovništvo po gradovima/općinama. Zagreb, Državni zavod za statistiku, <http://www.dzs.hr>.
- OKITA, T.: *Invisible Work: Bilingualism, Language Choice and Childrearing in Intermarried Families*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins 2002.
- PSATHAS, G.: *Conversation Analysis: The Study of Talk-in-Interaction*. Thousand Oaks – London – New Delhi, SAGE 1995.
- de SAUSSURE, F.: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha, Academia 1996 [1989].
- SEALE, C.: Kvalita v kvalitativním výzkumu. *Biograf*, 27, 2002, s. 3 – 16. [Orig.: Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5 (4), 1999, s. 465 – 478.]
- SHEPARD, C. A. – GILES, H. – LE POIRE, B. A.: Communication accommodation theory. In: *The New Handbook of Language and Social Psychology*. Eds. W. P. Robinson – H. Giles. Chichester a i., John Wiley & Sons 2001, s. 33 – 56.
- SILVERMAN, D.: *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. 2nd edition. London – Thousand Oaks – New Delhi, SAGE 2001.
- SVOZILOVÁ, N.: K vývoji pojetí funkce. *Slovo a slovesnost*, 49, 1988, s. 64 – 71.
- ŠTOLC, J.: *Reč Slováků v Juhoslávii I: Zvuková a gramatická stavba*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.
- TABOURET-KELLER, A.: Language and identity. In: *The Handbook of Sociolinguistics*. Ed. F. Coulmas. Oxford – Malden, Blackwell 1997, s. 315 – 326.
- TRUDGILL, P.: Dialect geography. In: *Research Guide on Language Change*. Ed. E. C. Polomé. Berlin – New York, Mouton de Gruyter 1990, s. 257 – 271.
- TSITSIPIS, L.: *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift: Arvanitika (Albanian) and Greek in contact*. Oxford, Oxford University Press 1998.
- WEINREICH, U.: Is a structural dialectology possible? In: *Readings in the Sociology of Language*. Ed. J. A. Fishman. The Hague – Paris, Mouton 1968, s. 305 – 319. [Reprint z: *Word*, 14, 1954, s. 388 – 400.]
- WOOLARD, C.: Simultaneity and bivalency as strategies in bilingualism. *Journal of Linguistic Anthropology*, 8 (1), 1999, s. 3 – 29.

DISKUSIE A ROZHĽADY

Markus Giger

RECIPIENTNÉ PASÍVUM V SLOVENČINE

GIGER, M.: Recipient Passiv in Slovak Slovenská reč, 69, 2004, No. 1, pp. 37 – 43. (Bratislava).

In Czech and Sorbian, there is a special construction for the syntactic promotion of the recipient, called indirect or recipient passiv and marked by an auxiliary verb meaning „get“. It is supposed to be a calque from German. In Slovak no such construction has been noticed so far, but there is an evidence from the Slovak National Corpus that such construction exists as well in Slovak.

0. Medzi znakmi, ktoré charakterizujú európsky jazykový priestor, uvádzajú niektorí autori aj tvorenie pasíva prostredníctvom prídavia a pomocného slovesa (porov. Haspelmath, 1994, s. 167, 1998, s. 275f.).¹ Najrozšírenejším auxiliárom je pritom sloveso *byť*, ktoré sa sčasti špecializovalo na vyjadrenie tzv. stavového pasíva (rezultatíva), zatiaľ čo dejové pasívum sa – povinne alebo fakultatívne – vyjadruje iným auxiliárom, napr. angl. *get*, nem. *werden*, poľ. *zostać*, tal. *vegnire*. Tým sa európsky makroareál člení na jednotlivé subareály. Pre češtinu a najmä pre slovenčinu je charakteristické, že stavové a dejové pasíva sa formálne nerozlišujú (Sokolová, 1993, s. 49).

V nemčine sa však v oblasti slovesného rodu používa ďalšie pomocné sloveso *bekommen* „dostať“ (hovorovo *kriegen*, knižne *erhalten*). Pomocou nich sa tvorí pasívna konštrukcia, ktorej subjektom je recipient: *Das Kind erhält das Buch vom Vater geschenkt* „Dieťaťu daroval knihu otec“ (Sokolová, 1993, s. 53). Táto konštrukcia je známa ako nepriame alebo recipientné pasívum (porov. k tomu najmä G. Diewald, 1997, s. 30 – 41). Na základe nemeckej konštrukcie sa vytvorila analogická konštrukcia v lužickosrbských jazykoch i v češtine (Daneš, 1968,² 1976; Löttsch, 1969; Faßke – Michalk, 1981, s. 221 – 224; Janaš, 1984, s. 315). V príspevku, v ktorom som porovnával českú a lužickosrbskú konštrukciu (Giger, 2003b), som uká-

¹ Ide zrejme geneticky o indoeurópsky prvok (M. Haspelmath uvádza dva neeurópske indoeurópske jazyky s takýmto pasívom, iránsku balúčtinu a indoárijský maithilský jazyk), ktorý sa však rozšíril na niektoré neindoeurópske jazyky Európy, najmä semitskú maltčinu (c. m.), ku ktorej možno pripojiť aj (hovorovú) maďarčinu: *Le van írva* „Je napísané“ a *Le lett írva* „Bolo napísané, Napísalo sa“ (Csató, 1994, s. 243).

² Tu autor vytvára český termín *recipientní pasivum* (c. d., s. 290).

zal, že lužickosrbská konštrukcia je gramatikalizovanejšia než česká, pretože je produktívnejšia a tvorí sa aj od sloviac, ktorých význam je v rozpore s pôvodným významom slovesa *dostać*, resp. hovorovo *krydnyć* (napr. *Su to přeč wzate krynyli* „Zobrali im to“, Lötzsch, 1968, s. 341).³

1. V súvislosti s prácou na uvedenom texte som narazil aj na niekoľko slovenských dokladov, ktoré vykazujú rovnakú štruktúru ako česká a lužickosrbská konštrukcia:

1) *Ludia celý minulý rok robili, no nedostali za robotu zaplatené* (V. Šikula, Věterná ružica)

2) *Keby sa to stalo mne, dostanem vynadané* (úzus)

3) *Stranícki poslanci to jednoducho dostanú nadirigované a jednoducho si plnia svoje povinnosti* (denník Nový Čas, 19. 2. 1999, s. 2)

4) *Tí dvaja lotri dostali dobre zaplatené* (rozhlas Slovensko 1, 17. 12. 1999)

5) *Dohoda o vykonaní práce sa môže používať iba pri príležitostných prácach a pracovník v nej dostáva zaplatené za konkrétnu úlohu* (denník Sme, 24. 7. 2000)

6) *K pozitívnym stránkam vládou schváleného rozpočtu pre školstvo podľa Ftáčnika patrí fakt, že vysoké školy dostali pridané o 200 miliónov* (denník Sme, 13. 10. 2000)

7) *Od režiséra tejto akcie som dostal nariadené, aby som ti zagratuloval* (úzus)

Napriek malému počtu týchto príkladov dostávame celkom zaujímavý obraz: doklady pochádzajú nielen z bežne hovoreného a písomného spontánneho úzu, ale aj z písaných a elektronických médií a z krásnej literatúry. Pozostávajú zo spojenia *dostávať/dostať* + *n-/t-ové* prídavné s predmetom v akuzatívne (3) i bez predmetu (2, 4), čo je krok v gramatikalizačnom smere. Funkciu predmetu má vedľajšia veta (7) a predložkové spojenie (1, 5). Popri dokonavom *dostať* pomocné sloveso vystupuje aj v nedokonavej podobe *dostávať*.

Tieto príklady sú hodné pozornosti už aj preto, že v slovakistickej literatúre sa buď recipientné pasívum neuvádza (napr. v SSJ I., s. 307 – 309 a v MSJ 1966), alebo sa jeho existencia dokonca explicitne popiera (Sokolová, 1993, s. 53, 67, 70). V normatívnych (ani purifikujúcich) príručkách nenájdeme nijaké odporúčanie, aby sa daná konštrukcia nepoužívala (porov. Števčeková, 1996; Mistrík et al., 1997; Ivanová-Šalingová et al., 1998; Horák, 1999 – v žiadnom z týchto titulov sa konštrukcia nespomína).

³ Gramatikalizačnými kritériami sú predovšetkým uchovanie morfológických charakteristík (kongruencia), syntaktická reanalýza, rozsah tvorenia (reštrikcie), desémantizácia („vyblednutie“) pomocného slovesa a frekvencia konštrukcie (podrobnejšie Giger, 2003a, s. 349 – 355).

2.1. Na to, aby sme mohli náhodne zozbierané doklady zapojiť do širšieho kontextu a tak sa dozvedeli viac o potenciálnej existencii recipientného pasíva v slovenčine, je veľmi vhodná korpusová analýza, a to tým skôr, že aj výskum recipientného pasíva v češtine prebehol prevažne na základe vyhľadávania v Českom národnom korpuse (ČNK; porov. Giger, 2003b, s. 89 – 94). Rešeršovali sme v čiastkovom korpuse SYN2000 pomocou lematizácie a morfolologickej anotácie s nastaveným možným intervalom 0 až 4 slova medzi slovesom *dostat* a príčastím (používaný príkaz: [lemma="dostat"] []{0,4} [tag="Vs.*"] a [lemma="dostávat"] []{0,4} [tag="Vs.*"]). Po manuálnom vyhodnotení konkordancií sme získali približne 500 príkladov na *dostat* + príčastie, 43 na *dostávat* + príčastie.⁴ Výsledky sme doplnili príkladmi z korpusov bežne hovoreného jazyka (Pražský mluvený korpus a Brněnský mluvený korpus; tieto korpusy nie sú anotované, vyhľadávali sa všetky určité tvary slovíes *dostávat* a *dostat*). Tak sme získali ďalších 29 dokladov. Na základe tohto materiálu sa dalo zistiť, že každé plnovýznamové sloveso vystupujúce v príkladoch 1 – 7 v spojení so slovesom *dostávat/dostat'* má svoju paralelu v češtine, ba čo viac, sú medzi nimi slovenské ekvivalenty troch slovíes, ktoré v ČNK v recipientnom pasíve vystupujú najčastejšie. Ide o slovesá *zaplatit'* (1, 4, 5 – čes. *zaplatit'* vystupuje v ČNK 255-krát v recipientnom pasíve), *pridať* (6 – čes. *přidať* vystupuje v ČNK 92-krát v recipientnom pasíve) a *vynadať* (2 – čes. *vynadať* vystupuje v ČNK 34-krát v recipientnom pasíve).

2.2. Sondu do Slovenského národného korpusu (SNK; čiastkový korpus Nitra) sme uskutočnili 23. – 24. júna 2003 v Jazykovednom Ústave Ľudovíta Štúra SAV.⁵ Keďže nebola k dispozícii lematizácia ani morfologická anotácia, muselo hľadanie prebehnúť ináč než v prípade českého materiálu: orientovalo sa jednak podľa kmeňa slovesa *dostat'* a podľa koncoviek príčastia (použitý príkaz dost.*.*né, dost.*.*ných, dost.*.*nú, .*né dosta.* atď. – evidencia tak zostáva obmedzená na tie prípady, kde pomocné sloveso stojí priamo pred príčastím alebo naopak), a podľa príčastí konkrétnych slovíes, resp. ich tvarov (príkazy typu sľúben.*, vyplaten.*, vynadané atď. – evidencia tu zasa ostáva takto obmedzená na jednotlivé „kandidátske“ slovesá). Napriek týmto obmedzeniam sa podarilo vyexcerpovať 56 príkladov. Zastúpené sú tieto slovesá (v zátvorkách uvádzame počet dokladov v prípade, ak je ich viac ako jeden): *hodiť*, *pridať* (3), *pridelit'* (4), *pripraviť*, *prisľúbit'*, *rozdať*, *sľúbit'*, *uhradiť*, *vyplatiť* (18), *zodpovedať*, *zaplatiť* (24). Na ilustráciu niekoľko príkladov:

⁴ V českej gramatickej tradícii sa považujú za príčastia iba *n-/t-*ové formy s krátkym (menným) tvarom; iba tie sú v ČNK anotované ako príčastia, a preto je korpusový materiál získaný zo SYN2000 obmedzený iba na ne.

⁵ Za sprístupnenie SNK pred otvorením verejného prístupu na internete ďakujem PhDr. Márii Šimkovej a Mgr. Martine Forróovej.

- 8) *Znamená to, že sme dostali hodenú rukavicu ostrej konfrontácie.* (SNK)
- 9) *Reštitučný investičný fond svoje portfólio dostal pridelené zo zákona.* (SNK)⁶
- 10) *... ten, kto sa zaujíma o moje piesne, ich dostáva pripravené naozaj kvalitne...* (SNK)
- 11) *Po zmene vlády sa to konečne začalo meniť. Len v tomto roku máme pri-sľúbených dostať od Phare 4,5 milióna euro práve na vybavenie polície.* (SNK)
- 12) *a predložil [som] aj návrh riešenia, ktorý ste dostali rozdáný do lavíc vo forme pozmeňovacích návrhov v zmysle požiadaviek vlády* (SNK)
- 13) *... finančné prostriedky nebudú, ani tie, ktoré sme dostali predbežne sľú-bené na júl, vlastne nedostaneme,...* (SNK)
- 14) *... o ďalšom úvere so štátnou zárukou pre železnice, z ktorého by dostali uhradené výkony vo verejnom záujme už skôr, nie až o tri, štyri roky.* (SNK)
- 15) *Z čoho sa potom vyplatia dlhopisy? Dostávajú vyplatené všetci všetko v roku 1998?* (SNK)
- 16) *To znamená, jediné, čo sme dostali zodpovedané, je, že žiadne finančné prostriedky nebudú, ...* (SNK)

Tak ako v českom korpusovom materiáli, aj tu dominujú slovesá s významom finančných transakcií (v oboch prípadoch tvoria tri štvrtiny dokladov). Oproti získanému českému materiálu je nápadné, že chýbajú skupiny sloviess s významom „robiť výčitky“ a „dať rany“, ktoré v českom korpusovom materiáli tvoria takmer sedminu príkladov (slovesá ako *nafackovať, nakopat, naplácat, napráskat, nařezat, vymrskat* a *vynadat*). Na druhej strane príklad 2) ukazuje, že ani v slovenčine nie je v danej konštrukcii vylúčený výskyt prinajmenšom slovesa s významom „robiť výčitky“.⁷ Rovnako slabo sú zastúpené slovesá vyjadrujúce rôzne rečové akty (v českom materiáli *nahlásiť, naříditi, potvrditi, přikázati, příslibiti, uložit* a *zadat*); výnimky tvoria slovesá *prisľúbiť, sľúbiť* a *zodpovedať* (všimnime si aj príklad 7, ktorý nepochádza zo SNK a obsahuje ďalšie sloveso vyjadrujúce rečový akt). Môžeme sa domnievať, že recipientné pasíva od takýchto sloviess, kde desémantizácia slovesa *dostať* je silnejšia ako v prípade spojení s významom napr. finančnej transakcie (*dostať niečo sľúbené* neznamená *dostať niečo*, zatiaľ čo *dostať niečo zaplatené* sa rovná *dostať peniaze*), sa v slovenčine pociťujú skôr ako hovorové (v porovnaní s češtinou) a dostávajú sa preto zriedkavejšie do korpusu založeného na písaných textoch. Na druhej strane je tu sloveso *zodpovedať*, ktorého český náprotivok v ČNK v reci-

⁶ V tejto vete je síce neživotný podmet, ale ide o inštitúciu. Pozoruhodnejší je však ďalší príklad: *... je to teda poslancový návrh, dostal riadne pridelené číslo...* Výskyt neživotných podmetov sa považuje za gramatikalizačný krok.

⁷ Sloveso *vynadať* ako také je v SNK zastúpené 38-krát.

ipientnom pasíve nie je doložený.⁸ Musíme si však uvedomiť, že napriek veľkosti použitých korpusov sa môže stať, že konkrétne sloveso nie je zastúpené v určitej konkordancii čírou náhodou; to je zrejme prípad českého slovesa *slibit*, ktoré v českom korpusovom materiáli chýba. Pre obidva jazyky by bolo vhodné doplniť korpusový materiál o údaje získané od informantov. Poznámku si zasluhuje napokon aj frekvencia konštrukcie: kým z čiastkového korpusu SYN2000 z ČNK, ktorý obsahuje približne 100 miliónov slov, bolo možné vyexcerpovať 500 príkladov, čiastkový korpus Nitra obsahujúci 30 miliónov slov nám poskytol 56 príkladov. Aj pri určitej opatrnosti vzhľadom na nerovnaké podmienky pri vyhľadávaní možno povedať, že frekvencia danej konštrukcie je v slovenčine nižšia ako v češtine.

3. Vidíme teda, že aj v slovenčine sa vyskytuje recipientné pasívum. Natíska sa otázka, ako túto evidenciu hodnotiť. Spojenie *dostávať/dostať* + *n-/t*-ové prídavné sloveso je príliš časté a príliš pravidelné, než aby sa dalo považovať za náhodnú voľnú syntagmu. Vykazuje príznaky syntaktickej reanalýzy, o ktorých som na inom mieste písal v súvislosti so slovenskými posesívnymi rezultatívami, teda spojeniami slovesa *mať* s *n-/t*-ovým prídavným slovesom (vynechanie predmetu v akuzatíve, výskyt doplnení, ktoré môžu byť závislé iba od slovesa stojaceho v prídavnom, nie od slovesa *dostať*, najmä predložkových a sentenciálnych, porov. Giger, 2000). Na druhej strane je frekvencia konštrukcie nízka a nízky je aj počet sloves, od ktorých sa daná konštrukcia tvorí (oboje aj v porovnaní so spomenutými posesívnymi rezultatívnymi konštrukciami). Sotva by sme mohli nájsť kontext, v ktorom by jej používanie bolo povinné (obligatornosť sa uvádza zvyčajne ako nevyhnutná vlastnosť gramatickej kategórie). Keďže pojem gramatickej kategórie treba graduovať, označil som české posesívne rezultatíva podľa I. A. Meľčuka ako *kvázi-gramému* (porov Giger, 2003a, s. 449 – 452) a tento pojem možno aplikovať aj na príslušné slovenské konštrukcie. Zatiaľ čo v prvom prípade ide o rozvinutú kvázi-gramému s pomerne vysokou frekvenciou a produktívnosťou, recipientné pasívum v slovenčine môžeme označiť ako kvázi-gramému „in statu nascendi“.

Napriek tomu, čo sme povedali, je zrejmé, že aj slovenčina patrí – aspoň periférne – spolu s nemčinou, češtinou a lužickou srbčinou do subareálu jazykov so špecifickým pomocným slovesom na vyjadrovanie recipientného pasíva.⁹ V súvislosti s týmto areálnym pohľadom zostáva však rad otvorených otázok: Keď vychádzame z

⁸ Pozoruhodná je aj prítomnosť slovesa *rozdat* v slovenskom materiáli, pretože F. Daneš pochybuje o možnosti výskytu českého slovesa *rozeslat* v recipientnom pasíve pre význam predpony, ktorý je v rozpore s významom slovesa *dostať* (Daneš, 1968, s. 279).

⁹ Inde recipientné pasívum buď nie je, alebo sa vyjadruje rovnakým pomocným slovesom ako tzv. priame pasívum; takto je to napr. v angličtine (porov. *Eve was given the apple by Adam* „Eve dal jablko Adam“ rovnako ako *The apple was given to Eve by Adam* „Jablko bolo dané Eve Adamom“).

predpokladu, že recipientné pasívum v češtine a v lužickej srbčine je výsledkom nemeckého vplyvu, môžeme aj pomerne veľkú zhodu slovenských konštrukcií s českým recipientným pasívom považovať za výsledok paralelného vývinu? Alebo v prípade slovenských spojení *dostávať/dostať* + *n-/t*-ové prídavné vlastne ide o bohemizmus, čiže skôr germanizmus, ktorý nebol prevzatý priamo z nemčiny, ale bol sprostredkovaný češtinou? Tu treba dodať, že frekvencia a produktivnosť recipientného pasíva zďaleka nie sú na celom území nemeckého jazyka rovnaké a že juh nemeckého jazykového areálu sa z tohto hľadiska nemôže vyrovnávať stredovýchodonemeckým nárečiam obklopujúcim lužickú srbčinu. Bolo by treba vedieť viac o čase, mieste a okolnostiach vzniku a šírenia recipientného pasíva v nemčine a jeho prevzatia do češtiny a taktiež o jeho prípadnej (ne)existencii v tých nemeckých nárečiach, s ktorými bola slovenčina v priamejšom kontakte. Rovnako by bolo treba zistiť, odkedy sa zodpovedajúce spojenia v slovenčine vyskytujú. Zatiaľ na tieto otázky nedáva odpoveď ani germanistika, ani bohemistika, ani slovakistika.

Literatúra

Ako neherešit' proti slovenčine. Red. D. Števková, Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 1996. 148 s.

DANEŠ, F.: *Dostal jsem přidáno* a podobné pasivní konstrukce. Naše řeč, 51, 1968, s. 269 – 290.

DANEŠ, F.: Semantische Struktur des Verbs und das indirekte Passiv im Tschechischen und Deutschen. In: Löttsch, R., Růžička, R. (Hrsg.): Satzstruktur und Genus verbi. Berlin, Akademie-Verlag 1976, s. 113 – 124. (Studia grammatica 13)

DIEWALD, G.: Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen. Tübingen, Niemeyer 1997. 133 s. (Germanistische Arbeitshefte 36)

ČNK: Český národní korpus. <http://ucnk.ff.cuni.cz>

CSATÓ, E. A.: Tense and Actionality in Hungarian. In: Thieroff, R., Ballweg, J. (eds.): Tense Systems in European Languages. Tübingen, Niemeyer 1994, s. 231 – 246.

FASSKE, H. – MICHALK, S.: Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Bautzen, Domowina 1981. 882 s.

GIGER, M.: Syntaktické modelovanie slovenských posesívnych rezultatívnych konštrukcií v rámci dependenčnej gramatiky. In: Jazykovedný časopis, 51, 2000, s. 17 – 26.

GIGER, M.: Resultativkonstruktionen im modernen Tschechischen (unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte und der übrigen slavischen Sprachen). Bern etc., Peter Lang 2003a. 523 s. (Slavica Helvetica 69)

GIGER, M.: Die Grammatikalisierung des Rezipientenpassivs im Tschechischen, Slovakischen und Sorbischen. In: Sériot, P. (éd.): Contributions suisses au XIIIe congrès mondial des slavistes à Ljubljana, août 2003. Bern etc., Peter Lang 2003b, s. 79 – 102.

HASPELMATH, M.: Passive participles across languages. In: Fox, B., Hopper, P. J. (eds.): Voice: Form and Function. Amsterdam-Philadelphia, Benjamins 1994, s. 151 – 177.

HASPELMATH, M.: How young is Standard Average European? In: Language Sciences, 20, 1998, s. 271 – 287.

HORÁK, G.: Slovo o slove. Martin, Matica slovenská 1999. 95 s.

- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – ŠALING, S. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovenčina bez chýb. Veľký Šariš, Vydavateľstvo Samo 1998. 399 s.
- JANAŠ, P.: Niedersorbische Grammatik. 2. Aufl. Bautzen, Domowina 1984. 366 s.
- LÖTZSCH, R.: Někotre wuskutki němskeho wliwa na werbalny system serbšćiny. In: Faßke, H., Lötzsch, R. (red.): Přinoški k serbskemu řešespytej/Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft. Budyšin/Bautzen, Domowina 1968, s. 337 – 344.
- LÖTZSCH, R.: Zum indirekten Passiv im Deutschen und Slawischen. In: Krauss, W. et al. (Hrsg.): Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur. Berlin, Akademie-Verlag 1969, s. 102 – 109. (Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik 44)
- MISTRÍK, J. – ŠKVARENINOVÁ, O. – HEGEROVÁ, K.: Praktická príručka slovečiny. Bratislava, Media Trade 1997. 203 s.
- MSJ: Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- SNK: Slovenský národný korpus. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava.
- SOKOLOVÁ, M.: Sémantika slovesa a slovesný rod. Bratislava, Veda 1993. 110 S.
- SSJ: Slovník slovenského jazyka. I. – VI. zväzok. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Jozef Mlacek

SLOVENSKÉ PRÍSLOVIA A FRAZÉMY V NOVOM VÝBERE

MLACEK, J.: Slovak Proverbs and Set Phrases in a New Anthology. Slovenská reč, 69, 2004, No. 1, pp. 43 – 51. (Bratislava).

The new anthology of Slovak sayings inspired author's reflection on phraseological taxonomy and its practical use, which is the theme of this essay.

Hoci sa tento text bude dotýkať najmä druhého vydania zbierky slovenských parémii, ktorá vyšla pod dvojstupňovým názvom *Nemôžu byť všetci páni, musia byť aj ľudia* alebo *Breviár slovenských prísloví a porekadiel*, a to ako jeden zo zväzkov série *Všetci ľudia (možno) všetko vedia* publikovanej vydavateľstvom Q 111 (Bratislava 1998, 168 s. – 1. vyd. 1993), nechce a nemôže byť iba nejakou oneskorenou recenziou uvedenej knihy. Rozsah zbierky (vyše 2300 parémii), výber príslovného materiálu, jeho usporiadanie, ale predovšetkým prístup zostavovateľiek (Kveta Dašková a Jana Steinerová) k jazykovej a celej formálnej stránke spracovania zachytených jednotiek, to všetko dáva námety nielen na bežné recenzné poznámky o sledovanej zbierke, ale je vo viacerých smeroch podnetom aj na širšie uvažovanie o niektorých (často aj základných) otázkach opisu slovenskej paremiológie (a frazeoló-

gie). Vychádzajúc z takýchto zistení, bude sa tento text rozvíjať akoby v dvoch rovinách: recenzne v ňom upozorníme na isté pozoruhodnejšie aj problematickejšie miesta v prístupoch zostavovateľiek k spracovaniu materiálu, ale ešte viacej sa sústredíme na spomenuté námety, ktoré majú všeobecnejší dosah a vedú k zamýšľaniu sa aj nad niektorými podstatnými otázkami paremiológie a frazeológie, prípadne aj k reinterpretácii niektorých spomedzi týchto otázok. Začneme niekoľkými recenznými charakteristikami sledovanej zbierky slovenských parémii.

Pri hľadaní základných znakov tejto zbierky paremiologického materiálu treba vyjsť z uvedeného kvantitatívneho údaja: zbierka obsahuje vyše 2300 jednotiek. Už sám tento počet napovedá, že nejde o nejaký pokus o ucelený, komplexný súbor slovenských parémii (to napokon naznačuje už slovo *breviár* z druhej časti názvu knihy), na druhej strane potvrdzuje skutočnosť, že aj pri výberovosti a cielenej redukovanosti súboru parémii v knihe máme do činenia so zbierkou v našej paremiografickej a frazeografickej literatúre nijako nie okrajovou a zanedbateľnou. Uvedený rozsah zbierky postačuje na to, aby sa v nej zachytilo všetko to najživšie, najbežnejšie a hľadám aj to najpoetickejšie, čo náš príslovný fond obsahuje (len na porovnanie pripomeňme, že náš výber zo Zátureckého Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví, ktorý sme spolu so Z. Profantovou vydali k storočnici Zátureckého zbierky pod názvom *Slovenské príslovie a porekadlá* vo vydavateľstve Nestor, obsahuje porovnateľný súbor okolo 3000 prísloví a porekadiel – Mlacek – Profantová, 1996). V tomto zmysle formuluje cieľ sledovanej zbierky jedna zo zostavovateľiek, K. Dašková, keď v úvode s názvom *Namiesto úvodu* píše: „Úplnosť nebola cieľom. Šlo skôr o to „udrieť kliniec po hlavičke“. Teda vybrať typické, úderné, vtipné, obsažné a poetické príslovie a porekadlá, ale i úslovie a gnómy, také, čo oslovia aj dnešného čitateľa“ (s. 8). Ak teda chceme vystihnúť charakter sledovanej zbierky, budeme jej náplň porovnávať s uvedeným zámerom zostavovateľiek, pretože ten naznačuje všeličo o viacerých parametroch zachyteného súboru parémii aj o spôsoboch jeho spracovania.

Pri výberovom charaktere zbierky bolo zaiste základným cieľom zostavovateľiek vybrať do nej všetko najlepšie a najpodstatnejšie zo slovenských prísloví a porekadiel. Ukazovateľmi smerujúcimi k tomuto cieľu boli – ak budeme parafrázovať slová z citovaného úvodu – typickosť (ňou by sa dala rozumieť teóriou spomínaná idiomatičnosť, ktorá je najmä v zbierke vychádzajúcej ako jeden článok v sérii prísloví a porekadiel rozličných národov sveta naozaj veľmi dôležitým činiteľom), ďalej údernosť (za ňou aj za požiadavkou vtipnosti by bolo možné vidieť mikovskú frapantnosť, ktorá je v rámci danej koncepcie spolu s obraznosťou najvlastnejším zmyslom existencie parémii a frazém – porov. Miko, 1989), a napokon to, aby vybrané jednotky boli obsažné a aby oslovili aj dnešného používateľa (nie náhodou sa celé školy súčasného frazeologického a paremiologického výskumu venujú výskumu

komunikatívnych vlastností a tzv. živosti paremiológie aj vlastnej frazeológie – k tomu z našej domácej literatúry porov. napr. Ďurčo, 2001). Keď budeme teda z takéhoto hľadiska posudzovať spracovaný fond jednotiek, možno konštatovať, že podstatná časť zbierky zodpovedá vytýčeným cieľom, zároveň však treba zaznamenať, že v zbierke je aj viacero takých jednotiek, ktoré naozaj nie sú kdesi na pomyselnom priesečníku proklamovaných parametrov zachytených parémií aj celej zbierky, ale sa do nej dostali akosi náhodne. Ak tu nebudeme zachádzať do jednotlivých konkrétností a iba rámcovo naznačíme, bez čoho by sa zbierka bola zaobišla a čo v nej, naopak, trochu chýba, treba tu uviesť aspoň týchto niekoľko zistení: Rozličné analýzy toho, čo sa zachovalo zo zbierok D. Sinapia Horčičku, A. Bernoláka, P. Dobšinského alebo aj A. P. Zátureckého, ukazujú, že zo živého uplatňovania ustúpili najmä jednotky neobrazné, akési dobové sentencie alebo pravidlá a potom aj jednotky s celkom neprehľadnou, zastretou motiváciou a pritom aj jazykovo nie nejako nápadné. V sledovanej zbierke by podľa takýchto poznatkov teda asi nechýbali také jednotky, ktoré už u Zátureckého boli kdesi na okraji, teda jednotky typu *Šikovnosť nie sú čary* (s. 63) alebo *Ešte je ďaleko veľký oltár* (30). Pokiaľ ide zasa o to, čo v zbierke trochu chýba, treba zaznamenať, že zostavovateľky nezachytávajú prakticky nič z novšej (ale už tiež tradičnej) paremiológie (Zátureckým sa predsa vývin nezastavil a aj keď nemáme nijakú kompletnú zbierku súčasnej paremiológie ani väčší frazeologický slovník, aj v menších slovníkoch je už doložené všeličo také, čo ešte Záturecký nemal ani nemohol mať, ale čo je v dnešnom úze už celkom bežné) a rovnako tu chýba aj primeranejšie zastúpenie knižných jednotiek.

Skôr ako prejdeme k charakteristike iných stránok výberu a spracovania parémií v sledovanej zbierke, dotkneme sa ešte jednej otázky súvisiacej s tematickou povahou zachytených jednotiek. Ide o ich triedenie a usporiadanie v zbierke. V práci takéhoto popularizačného určenia si zostavovateľky, pravdaže, nekládli za cieľ nijakú presnú tematickú klasifikáciu zachytených jednotiek – ostatne, tá je pri ambivalenosti sémantiky mnohých parémií aj frazém otvorená aj v teoretických prístupoch. Ich zámerom bolo pomôcť čitateľovi v jeho orientácii pri sledovaní či osvojovaní si pomerne rozsiahleho fondu. Tematická orientácia jednotlivých skupín (je ich 57 a 58. skupinu tvorí dodatok s prirovnaniami) sa ani nijako metajazykovo nevymedzuje: každá skupina má namiesto určenia dve jednotky, ktoré súhlasne alebo svojou opozitnosťou naznačujú tematický rámec danej skupiny. Pri spomenutej ambivalenosti nijako neprekvapuje, že popri absolútnej väčšine prípadov s primeraným zaradením možno tu nájsť niekoľko prípadov, ktoré sú z tematického hľadiska dosť odlišné od všeobecnej povahy príslušnej skupiny. Ak napr. na stranách 80 – 86 (27. skupina) sú parémie o hovorení a mlčaní, sotva sem oprávnene patrí jednotka *Čapy mu spadli* (s. 82). Možno ešte zaznamenať, že na konci každej strany je graficky vylíčená osobitná jednotka, ktorá zvyčajne nesúvisí s tematickým ladením väčšiny

jednotiek v príslušnej skupine – o produktivnosti takéhoto vydeľovania by sa dalo (asi úspešne) diskutovať.

Ďalší rozmer výberu jednotiek do takejto zbierky predstavuje voľba podoby zachytenej jednotky. Je známe, že parémie podobne ako ostatná frazeológia sa zväčša vyskytujú v rozličných tvaroch, že teda majúviaceré varianty, pričom aj sama variantnosť môže byť rozličného druhu. V zbierkach toho typu, ako je sledovaná kniha, je naopak tendencia – pri spomínanej výberovosti a kvantitatívnej limitovanosti – uviesť hocikakú jednotku iba v jednom tvare. Vieme, že s týmto problémom, hoci v trochu iných polohách, zápasila aj sama teória variantnosti parémii a frazém. Akú podobu má v takejto situácii uprednostniť zostavovateľ zbierky daného typu? Zostavovateľky v úvode nijako nevyvedzujú svoj postup v tejto otázke, zachytené tvary však jednako signalizujú, že sa tu nepostupovalo náhodne, že sa tu teda s istými pravidlami či zásadami predsa počítalo. Základným pravidlom bola snaha, aby sa každá jednotka zachytila v zbierke iba raz. Je tu len niekoľko jednotlivostí, ktoré túto zásadu (asi nechcene) nerešpektujú, napr.: *Za chlieb sa modlíme, nie za koláče* (69) – *Modlíme sa za chlieb, nie za koláče* (145 – zdanlivo iba formálna odlišnosť privedla k zaradeniu vlastne tej istej jednotky do dvoch tematicky odlišných skupín). Iná zásada sa uplatňovala pri jednotkách s lexikálnou variantnosťou, tu sa skôr uplatnil variant, ktorý nie je vo všeobecnosti najbežnejší. Napríklad pri jednotkách *Kobyľa má štyri nohy, a potkne sa* (62), *Darovanej kobyli na zuby nehľad* (124) sú v bežnej komunikácii zaiste frekventovanejšie varianty s komponentom kôň. Zásada explicitnosti sa tu dosť jednoznačne uprednostnila pri zachytení jednotiek s rôznymi fakultatívnymi zložkami: *Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá* (44) – *Každý človek má svoj križ aj dva snopy* (51) – *Dobrá rada stojí groš a planá dva* (159). Uvedené jednotky sú známe aj v podobách bez druhej vety, resp. bez výrazu za spojku. Vo všetkých týchto prípadoch je takýto spôsob zachytenia dosť problematický: Ak si všimneme napríklad druhú z týchto jednotiek, musíme konštatovať, že pridaním zložky „aj dva snopy“ sa podstatne mení sémantická aj pragmatická hodnota celej jednotky. Kratšia podoba (bez uvedenej zložky) je serióznym porekadlovým výrokom, pripojená zložka zásadne mení celú platnosť jednotky – mení ju na žartovný, zľahčujúci výrok. Ešte aspoň dva príklady, ktoré tiež naznačia škálu ohraničení, ku ktorým vedie zásada uvádzať jednotku iba v jedinej podobe: *Pes psovi brat* (44 – variantnosť je pri datíve, existuje, a to bežnejšie, aj podoba so starším tvarom datívu: *Pes psu brat*) – *Aj nebojsa zhorela* (93 – bežnejšia je explicitnejšia kalambúrne motivovaná jednotka *Pri Galante aj Nebojsa zhorela*: skrátená podoba má celkom nezreteľnú motiváciu a tým sa, pravdaže, oslabuje aj jej idiomatickosť).

Výber formálneho stvárnenia zachytených jednotiek má popri naznačených tematických a sémantických, pragmatických a štylistických dôsledkoch dosah ešte na

jednu stránku charakteristiky zhromaždeného materiálu, a to na žánrovú špecifikáciu mnohých parémii. Autorky zbierky si síce nekladú za cieľ žánrovo určiť každú jednotku alebo aspoň isté skupiny jednotiek, ale aj tak ide o nezanedbateľné vlastnosti parémii, ktoré sa zasa v zbierke celkom neobchádzajú. Druhá časť názvu knihy vyčleňuje príslovia a porekadlá ako základné typy zachytených parémii, ale v spomenutom úvode sa konštatuje, že v zbierke sú aj súlovnia a gnómy, a po poslednej, 57. skupine sa pridáva „na dôvažok zopár vtipných prirovnaní“ (s. 164 – 166 – len treba ešte doplniť, že „zopár“ ďalších prirovnaní, myslí sa: ustálených, frazeologizovaných prirovnaní, je aj vo viacerých predchádzajúcich skupinách). Pri žánrovej charakteristike zachytených jednotiek sa pristavíme trochu podrobnejšie, lebo práve z tejto oblasti sú aj v úvode tohto textu spomínané námety a podnety nielen pre praktickú paremiografiu a frazeografiu, ale aj pre paremiologickú a frazeologickú teóriu, resp. aspoň pre niektoré ich časti.

Prvý z týchto okruhov danej problematiky uvedieme niekoľkými konkrétnymi príkladmi zachytenia parémii v zbierke: *Má toľko rozumu ako vrabec svedomia.* – *Má o koliesko viac.* – *Nemá všetkých pohromade* (všetko na s. 66). – *Má viac šťastia ako rozumu.* (89) – *Má ho v žalúdku ako svoje hriechy.* (110) – *Má sa ako slimák v chrene.* (31) – *Má oči vo vrecku* (34). Každý z týchto príkladov (a v zbierke je ešte veľa ďalších jednotiek tohto druhu), ktoré majú povahu porekadla, stavia pred nás opätovne otázku hraníc parémie a vlastnej frazémy, teda otázku, či dané jednotky sú reálnymi porekadlami. Frazeologická teória dost' všeobecne prijíma zásadu, že ak dané slovesné spojenie máva aj iné paradigmatické podoby a najmä ak môže mať podobu s infinitívom slovesnej zložky, nejde vždy o príslovie alebo porekadlo, ale je to v prvom rade vlastná slovesná frazéma. Tá istá teória – odkazujúc na už overené koncepcie napr. J. Mukařovského (1971) alebo G. L. Permiakova (1979) – však prijíma aj poznatok, že veľmi často (nie však vždy a automaticky!) stačí malá zmena na to, aby sa z bežnej slovesnej frazémy stalo príslovie alebo porekadlo. Zostavovat'ky postupovali iba podľa tejto druhej zásady, zachytili – v súlade s praxou A. P. Zátareckého – takúto slovesnú frazému vo vetnej podobe, a tým ju zaradili medzi porekadlá. O uvedených jednotkách, ale aj o mnohých ďalších prípadoch v zbierke však platí, že sama zmena podoby, samo uvedenie slovesnej zložky v tvare 3. osoby prítomného času nestačí na to, aby sa každý z týchto prípadov mohol hodnotiť ako porekadlo, že pri hociktorom z nich je živá celá skupina morfológických foriem (nielen napr. *má o koliesko viac*, ale aj *mat' o koliesko viac*, *máš*, *má*, *majú*, *máte*, *mali...* *o koliesko viac*), a to signalizuje, že takmer všetky takto zachytené jednotky nie sú skutočnými parémiami – a konkrétne porekadlami –, ale sú to iba špecifické paradigmatické formy príslušných slovesných frazém. Ak ostaneme ešte pri podobách s indikatívom slovesnej zložky, môžeme konštatovať, že napr. podoby s minulým časom slovesnej zložky – hoci tiež pripúšťajú aj existenciu iných paradig-

matických foriem – majú k porekadlu oveľa bližšie ako predtým spomínané príklady s tvarom prítomného času, hoci ani tie nemožno vždy chápať ako porekadlo. Porekadlom zaiste bude spojenie *Doskákaj ako cap v jeseni* (113), ale jednotky *Do tvrdého zavrtal*, *Sám na seba uplietol bič*, *Do kyslého jablčka zahryzol* (tamže) sú tiež skôr frazémami s formou tzv. frázy.

Podobne treba hodnotiť aj prípady, v ktorých zostavovateľky zachytávajú bežnú frazému v podobe príslovia. Je síce pravda, že z bežnej frazémy *mal'ovať/nemal'ovať čerta na stenu* sa odvodilo zreteľné príslovie *Nemal'uj čerta na stenu*, ale takýto postup nemožno uplatňovať paradigmaticky pre hocikáku slovesnú frazému. Preto ich jednotky *Nelej olej na oheň*, *Nedus oheň ohňom* (obidve na s. 111) alebo *Nesed' si na ušiach* (35), *Nerob capa záhradníkom* (95) nemožno automaticky začleňovať k prísloviám. Sú to len jedny z paradigmatických foriem daných slovesných frazém a až prax ukáže, či sa tieto podoby odčlenili od ostatných podôb príslušných slovesných frazém a nadobudli črty osobitných parémii. Nezabúdajme: medzi základné znaky frazémy aj parémie patria aj ustálenosť a uzuálnosť (širšie prijatie v jazykovom spoločenstve). Jednotky uvedeného typu (a tie by sa dali utvárať z veľmi mnohých frazém so slovesno-menným zložením: *plakať nad rozliatym mliekom* – *Neplač nad rozliatym mliekom*, *mlátiť prázdnu slamu* – *Nemlát' prázdnu slamu*, *kupovať za päť prstov (a za šiestu dlaň)* – *Nekupuj za päť prstov (a za šiestu dlaň)*, *hľadiť, pozeráť na svet ružovými (čiernymi) okuliarmi*, *cez ružové (čierne) okuliare* – *Nehľad' na svet ružovými (čiernymi) okuliarmi*, *cez ružové (čierne) okuliare atď., atď.*) síce môžu v konkrétnom použití fungovať ako príslovie, ale sú iba prísloviím individuálnym, resp. potenciálnym; až keď ich prijme úzus, stanú sa reálnymi parémiami, ktoré by mala zachytávať aj príručka či zbierka takéhoto typu. Uvedené typy nechceme nejako kategoricky odmietnuť, veď upozorňujú na jednu z pomerne produktívnych možností či ciest rozvíjania fondu prísloví, ale na druhej strane nemožno obísť skutočnosť, že zatiaľ sa uvedené jednotky naozaj v praxi ešte nerozšírili, a teda sa neetablovali ako osobitné parémie.

Sledovaná paremiologická (a ako sa ukázalo, aj frazeologická) zbierka práve v tejto žánrovej sfére však ponúka popri spomenutých problematických riešeniach aj už naznačené námety pre celú typológiu zachytených jednotiek. Už sme zaznamenali (s odkazom na úvodné slovo k zbierke), že v jej náplni sú nielen príslovie a porekadlá (ako hovorí druhá časť citovaného titulu knihy), ale aj ďalšie typy parémii, z ktorých zostavovateľky menovite spomínajú úslovie a gnómy a ku ktorým najmä v závere pridávajú aj frazeologizované prirovnania. To všetko má v zbierke výrazné zastúpenie. Popri uvedených typoch parémii však v zbierke nachádzame aj niektoré ďalšie druhy parémii, pričom spomenuté námety súvisia práve s nimi. Konkrétne ide najmä o povrávky a wellerizmy. Každý z týchto druhov dáva svojim zachytením a spraco-

vaním v zbierke podnety v trochu inom smere, a tak sa pri každom z nich pristavíme osobitnou poznámkou.

Žáner povrávky (k jeho špecifikácii porov. našu štúdiu – Mlacek, 1982) je v sledovaných súvislostiach zaujímavý predovšetkým tým, že spolu s niektorými ďalšími jednotkami (napr. tzv. byzantskými prísloviami) zahŕňa množinu zvrátov stojacich jednak v prechodnej sfére medzi krátkymi slovesnými útvarmi (najmä bájkami) a vlastnou paremiológiou, a jednak v oblasti medzi parémiami a tzv. vlastnou frazeológiou. Aj v analyzovanej zbierke je takých zvrátov, ktorým chýba výroková povaha príslovia, porekadla alebo gnómy, pomerne veľa, ba možno povedať, že práve ich zachytenie v tejto zbierke ukazuje, že ide o druh, ktorý má pre komplexný obraz našej paremiológie oveľa podstatnejší význam, ako sa vo všeobecnosti predpokladalo alebo pripúšťalo. Ani zďaleka však nejde iba o kvantitatívnu stránku veci, o zaznamenanie väčšieho počtu takýchto jednotiek. Dôležitejšia je skutočnosť, že sa v zbierke zachytáva dosť široké rozpätie týchto útvarov, teda povrávok.

Druhá rozmanitosť povrávok sa konštatuje už v našej citovanej štúdií, ale materiál zo sledovanej zbierky ukazuje, že ich pestrosť je ešte oveľa väčšia. Niekoľko ilustračných príkladov zo zbierky to zreteľne signalizuje: *Jeden čihi, druhý hota, ký čert je to za robota!* (117) – *Hoci i v pekle, nech je len dobre.* (31) – *Do roboty jaj, a jest' len daj!* (76) – *Čo má byť kyslé, nech je s octom.* (97) – *Ako mi dal dve zaucha, hneď som vedel, že ma ide biť.* (112) – *Mara, táraj, a ty, Kubo, piš!* (84) – *Na čo brucho? Na rozum. A hlava? Na vši.* (65) – *Má rozum – ale kde?* (62) – *Keby! – Ale keď!* (56) Aj týchto niekoľko prípadov (v zbierke je ich naozaj oveľa viac) výrečne ukazuje, že ide o jednotky s rozličnými sprievodnými znakmi a že ich pestrosť nesúvisí iba s formálnym vybavením (monologická – dialogická forma), ale viacej s ich komunikačnou platnosťou, keď tu medzi nimi nachádzame prípady, ktoré nie sú ďaleko od príslovia či porekadla (najmä prvé dva či tri príklady), a na druhej strane zasa jednotky, ktorým celkom chýba výroková zložka, alebo sú blízke až k tzv. subfrazémam. (Na tomto mieste a práve v súvislosti so spomenutou diferenciáciou mi nedá nebyť subjektívny a nepripomenúť, že krátko po vyjdení mojej citovanej štúdie o povrávkach veľký znalec našej frazeológie, a to aj tej, čo patrí do spisovného jazyka, ale aj nárečovej, K. Palkovič, súhlasiac celkovo so závermi mojej štúdie, zároveň nabádal na ďalšie skúmanie tejto oblasti, lebo vetná frazeológia, to ani zďaleka nie sú iba príslovia a porekadlá a niektoré im blízke útvary, ale aj široká škála ďalších paremiologických útvarov, ktoré často nie sú ešte vôbec opísané ani špecifikované či dokonca definované. Práve materiál zo sledovanej zbierky dáva jeho signálom za pravdu a úloha skúmať aj z jazykového hľadiska tieto jednotky tu ostáva aj naďalej, aj naďalej je aktuálna.)

Záverecnú poznámku nášho textu venujeme druhému spomenutému špecifickému typu parémii, a to wellerizmom. Tie už svojou povahou (porov. Mlacek, 1986)

vyučujú nejaký väčší výskyt aj v tomto materiáli. Sledovaná zbierka teda tiež potvrdzuje jeden zo záverov našej citovanej štúdie, že totiž ide o útvar v našej paremiológii skôr výnimočný. Ak sa v súvislosti s rozoberaným súborom našich parémií predsa chceme pri ňom osobitne pristaviť, je to preto, lebo sa tu zachytávajú dva či tri prípady, ktoré dosvedčujú zastúpenie tohto žánru aj v našej tradičnej paremiológii, a tým dopĺňajú naše pôvodné zistenie, že v našich tradičných parémiách wellerizmov vlastne niet, že tu máme iba jednotky blížiacie sa tomuto útvaru alebo jednotky preložené, resp. celkom nové, medzi ktoré patrí aj J. Glovňom zachytený prípad *Čas sú peniaze, povedal čašník a pripočítal k cene dátum* (Glovňa, 2002). V sledovanej zbierke sa zachytáva takáto jednotka: *Siedme nepokradneš, povedal cigán a nechal na poli každú siedmu kapustnú hlavu* (139). Je to čistá podoba wellerizmu, resp. jedného jeho typu, len treba poznamenať, že A. P. Záturecký – citované podľa vydania editovaného M. Kosovou – zachytáva tú istú jednotku ešte v takejto podobe: *Siedme nepokradneš! (povedal Cigán, nechávajú každú siedmu kapustnú hlavu, keď kradol)* – V, 1407, teda ešte nie v skutočnej podobe wellerizmu. Na rozdiel od vyššie rozoberaných adaptácií, ktoré robili zostavovateľky tejto zbierky pri zmene slovesných frazém na typické príslovie alebo porekadlá, možno v tomto bode ich postup plne akceptovať, lebo nimi zachytená podoba uvedenej parémie je v súčasnej komunikácii zaiste bežnejšia ako prvotná podoba u Zátureckého, čo je zasa opodstatnené jednak rozširujúcim sa poznaním tohto útvaru vo folkloristike všeobecne a jednak reálnym zastúpením takýchto výrazov aj v našej novšej paremiológii a frazeológii. Keď však budeme súhlasiť s uvedenou adaptáciou, potom možno s wellerizmami spájať aj takýto ďalší výraz zo zbierky: *Nechcelo sa cigánovi žať – nech si zbiera, kto si porozsýpal*. Aj tu stačí malá zmena (explicitné vyjadrenie predpokladaného slovesa hovorenia spolu s prípadnou zmenou poradia viet) na to, aby aj tento výrok mal všetky podstatné znaky wellerizmu: *Nech si zbiera, kto si porozsýpal, ako povedal cigán, keď sa mu nechcelo žať*. Ako vidieť, v takomto prípade naznačené zmeny len navonok zaznamenávajú to, čo je v komunikačnom zámere celej tejto výpovede evidentne prítomné už v zachytenej podobe. Ide tu teda podľa našej mienky o takú jednotku tradičnej paremiológie, ktorej najprimeranejšou podobou v súčasnej komunikácii je práve žánrová forma wellerizmu.

Najmä druhá časť nášho textu azda dosť presvedčivo ukázala, že sledovaná zbierka slovenských parémií aj vlastných frazém ponúka viaceré podnety pre akékoľvek ďalšie spracúvanie fondu týchto jednotiek a že teda bolo namieste venovať jej nie iba bežnú recenznú poznámku, ale trochu všeobecnejšie sa pristaviť pri naznačených podnetoch. Aj po takomto konštatovaní si však treba pripomenúť, že prvotné poslanie sledovanej knižky je popularizačné, že ňou zostavovateľky chceli poslúžiť najmä jazykovej praxi, tomu, aby sa v celej našej komunikácii na toto tradíciou preverené výrazivo nezabúdalo, aby sa náš fond bežne používaných parémií a

frazém nezužoval iba na niekoľko momentálne vychytených výrazov, ale aby v ňom mali svoje miesto aj jednotky knižné, jednotky staršie, jednotky mnohotvárne obrazné i jednotky mnohostranne štylisticky diferencované. Aj v súčasnej komunikácii platí všeličo z toho, čo o takomto výrazive už dávno napísal F. L. Čelakovský: „Bez prísloví věk neprožiješ! Rozprávky tvé, řeči tvé vedené po celý čas života musely by příliš sprosté, suché a jalové býti, nemělo-li by příhodnou dobou opět a opět kořeníti je přísloví.“

Literatúra

- ĎURČO, P.: Paremiografia a paremioidaktika. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Ed. E. Krošláková, L. Kralčák. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2001, s. 29 – 48.
- GLOVNÁ, J.: Dynamika kódu a reči. Lingvistické štúdie. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2002. 150 s.
- MIKO, F.: Povaha frazeológie a jej miesto v systéme jazyka. In: Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. I. Teoreticko-metodická časť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989, s. 14 – 44.
- MLACEK, J.: Povrávky. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 349 – 362.
- MLACEK, J.: Wellerizmy, problematika ich vymedzenia a prekladania. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 157 – 165.
- MUKAŘOVSKÝ, J.: Prísloví jako součást kontextu. In: Cestami poetiky a estetiky. Praha 1971, s. 277 – 359.
- PERMIÁKOV, G. L.: Poslovicy i pogovorki narodov Vostoka. Moskva, Nauka 1979. 671 s.
- ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Ed. M. Kosová. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

XIII. kolokvium mladých jazykovedcov

Kolokviá mladých jazykovedcov organizované Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV majú bohatú tradíciu (porov. správy z jednotlivých ročníkov v Kultúre slova, Slovenskej reči a v Jazykovednom zápisníku). Zborníky z týchto stretnutí s príznačným názvom *Varia* poskytujú mladým jazykovedcom, asistentom, doktorandom, ale aj študentom dôležitú publikačnú platformu, ba čo viac: pre viacerých z nich sa tieto zborníky stávajú dôležitým publikačným odrazovým mostíkom do „veľkej“ lingvistiky. V dňoch 3. – 5. decembra 2003 sa v Modre-Piesku uskutočnilo už trináste pokračovanie kolokvialistických stretnutí mladých jazykovedcov, ktoré na predchádzajúce ročníky nadviazalo napríklad aj svojimi tradičnými konferenčnými prerokovaniami: priestory chaty Meopty v modranskom okolí, žiadne paralelné sekcie a pomerne veľký počet účastníkov, čo núti organizátorov vymedziť časový limit pre jedného referujúceho na desať minút – referent teda musí v maximálnej miere zhrnúť svoje vystúpenie; takto „ušetrený“ čas sa potom ponecháva na diskusiu.

Prvý, výsostne dámsky blok otvorila *Zdeňka Opavská* (Praha), ktorá hovorila o populárnom spôsobe tvorenia slov kumuláciou morfém, slúžiacom na vyjadrenie veľmi veľkej alebo malej kvantity a intenzity pomenúvaného javu (napr. *super-extra-mega-giga-hyper majáles*). *Marie Bízová* (Olomouc) sa zaoberala slovom *Boh* a jeho výskytom v Kosmasovej kronike. *Joanna Mielczareková* (Toruń) predniesla výsledky analýzy staročeského textu, v ktorom ju zaujali najmä vývinové zmeny a stav skloňovania čísloviek. *Katarzyna Nowakowska* (Toruń) sa zaoberala fungovaním jerov v cyrilskom evanjeliári zo 16. stor. a *Alicja Zagunová* (Toruń) analyzovala rukopisné cirkevno-slovanské preklady Jána Chryzostoma, uložené v národnej knižnici vo Varšave.

V dialektologicko-onomastickom bloku *Miroslav Hovančík* (Bratislava) predstavil niektoré špecifiká vo frazeológii nárečí stredného Spiša, *Martin Chochol* (Bratislava) sústredil svoju pozornosť na morfológickú rovinu zemplínskych nárečí a *Tomáš Bánik* (Nitra) pri opise lexiky horehronského nárečia poukázal na vplyv valašského a nemeckého etnika na lexikálny systém týchto nárečí. *Július Lomenčík* (B. Bystrica) využil etnografickú metódu na priblíženie terminológie sklárskej výroby v Málinci a jej adaptácie v miestnom nárečí. *Jaromír Krško* (B. Bystrica) vo svojom príspevku predstavil projekt spracovania hydrony-

mie na Slovensku a problémy spojené s niektorými mikroštruktúrnymi vzťahmi pri koncipovaní hydronymického heslára. *Ján Bauko* (Nitra) sa v príspevku Mikroronymá Súľovských skál venoval problematike pomenúvania skalolezeckých trás v komunikácii skalolezcov a *Hana Matěnová* (Brno) priblížila ustalo vanie novodobého antroponymického systému v českých historických dokumentoch.

Ďalšie referáty sa niesli v štylisticko-textologickom duchu. *Michaela Laštovičková* (Praha) analyzovala modlitby, ktoré sa používali a používajú pri obrade žehnania vína v katolíckej cirkvi v Čechách. *Mariana Vargová* (Nitra) charakterizovala jazyk slovenskej biblickej drámy 20. stor. v dielach P. O. Hviezdoslava a J. Silana. *Slavomíra Glovňová* (Nitra) sa dotkla problematiky jazyka súčasnej slovenskej prózy. *Zuzana Tuhárska* (B. Bystrica) porovnala najnovšie poznatky pri analýze odborného textu s tradičnými postupmi. *Marián Macho* (Nitra) opísal mechanizmus, ako slovenskí politici v komunikácii v médiách využívajú (a zneužívajú) opakovanie, pričom viaceré ich repliky sa takýmto spôsobom stávajú stereotypnými až fráзовitými.

Osobitný blok, v ktorom vystúpili najmä členovia Oddelenia Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, bol venovaný korpusovej lingvistike. *Martin Šmotlák* (Bratislava) v korpusovom „úvodníku“ demonštroval prácu so SNK, predstavil webovú stránku a súčasné možnosti využitia SNK. *Alexander Horák* (Bratislava) priblížil teoretické východiská prípravy morfológického tagsetu pre SNK. Na jeho referát nadviazala *Lucia Gianitsová* (Bratislava), ktorá sa zaoberala praktickými otázkami morfológického značkovania slovenského jazykového materiálu. *Radovan Garabík* (Bratislava) prezentoval možnosti využitia multilingválneho korpusu počítačových termínov a *Marek Grác* (Brno) predstavil *ajku* – morfológický analyzátor pre slovenčinu, vyvíjaný na Fakulte informatiky Masarykovej univerzity v Brne.

Mimoriadne obsadené boli tohto roku bloky referátov, v ktorých sa autori zaoberali porovnávacou jazykovedou a jazykovými kontaktmi v najširšom zmysle slova. *Fabian Kaulfürst* (Lipsko) zo širšieho kultúrno-demograficko-jazykovedného pohľadu predstavil lužickú srbčinu, západoslovanský jazyk s najmenším počtom používateľov. Na jeho referát nadviazal *Dalibor Sokolović* (Belehrad) s príspevkom o jazykovom plánovaní v Lužici. *Božana Niševa* (Praha) porovnávala neologické slovtvorné synonymá v českom a bulharskom jazyku médií a *Daša Sloviková* (B. Bystrica) sa na príklade fónickej roviny zaoberala používaním jazyka v slovensko-poľskom jazykovom pohraničí.

V kolokvialistickom prezentovaní výskumov z oblasti jazykových kontaktov má tradične svoje nezastupiteľné miesto reflexia vzájomných slovensko-českých vzťahov, čo sa odrazilo vo viacerých referátoch. *Marián Sloboda* (Praha) v príspevku Rytmičké zákon a nefonologické kráčení v češtině a slovenštině informoval o

svojom minivýskume z oblasti suprasegmentálnej roviny. Príspevok *Jany Patinkovej* (Trnava) bol zameraný na súčasnú jazykovú situáciu v obci Vrbovce na česko-slovenskom pohraničí (vplyv češtiny na slovenčinu v bežnej komunikácii). Ovládaním slovenčiny u českých a češtiny u slovenských študentov na zvukovej, lexikálnej a ortografickej úrovni sa zaoberali *Michaela Čornejová* (Brno) (Čeština dnešních slovenských studentů) a *Renáta Mračníková* s *Michaelou Palcůtovou* (Bratislava) (Slovenčina dnešních českých studentov). Odznali aj príspevky zaoberajúce sa fungovaním slovenčiny za hranicami nášho štátu: *Sándor János Tóth* (Békéscsaba) priblížil čiastkové výsledky výskumu používania slovenčiny v Békešskej župe, ktorý je súčasťou projektu zameriavajúceho sa na „Život“ slovenčiny v Maďarsku na všetkých typoch škôl, *Zuzana Týrová* (Nový Sad) skúmala sociolingvistické podmienky pri preberaní cudzích jazykových prvkov (na príklade germanizmov, hungarizmov a srbizmov v jazyku vojvodinských Slovákov).

Viacere referáty sa týkali konfrontačnej lingvistiky so zameraním na anglický jazyk. *Petra Jesenská* (B. Bystrica) vo všeobecnej rovine poukázala na internacionálny status dnešnej angličtiny, porovnávajúc jej uplatnenie s funkciami, ktoré v minulosti plnila latinčina. *Marta Kadorová* (Žilina) sa zaoberala dynamickým charakterom frázových slovies (na anglicko-slovenskom lexikálnom materiáli). *Danica Maleková* (Žilina) porovnávala anglické a slovenské právnické texty a využívanie opisných slovesných foriem v prekladoch z angličtiny, *Barbora Budíková* (Brno) analyzovala rozdiely vo formulovaní otázok pri bežnom a krížovom výsluchu svedkov v americkom súdnictve a *Jan Chovanec* (Brno) priblížil obraz Francúzska a francúzskeho prezidenta F. Mitteranda v britskom bulvárnem denníku *The Sun* v súvislosti s postojom Francúzska k vojne v Iraku.

V osobitnej sekcii odznali príspevky zaoberajúce sa komunikáciou mládeže a lingvodidaktické príspevky. Trojreferát o výskume žiackeho a študentského slangu na Morave pripravili kolegovia z Olomouca: *Kamila Vodrážková* (úvodné všeobecné poznámky), *Ivana Rumpelová* (používanie slangizmov) a *Tomáš Kráčmar* (používanie vulgarizmov). *Vendula Kůtová* (Olomouc) hodnotila učebnice českého jazyka z jednotlivých vydavateľstiev podľa stupňa náročnosti učiva. Otázka didaktiky českého jazyka zo všeobecnolingvistického hľadiska zaujala *Radka Čecha* (Olomouc). Veľmi podnetným z teoretického i praktického hľadiska sa ukázal spoločný referát *Petry Rakšányiovej* a *Melindy Huszárovej* (Bratislava), v ktorom sa autorky zamerali na uplatnenie gramatických hier vo výučbe nemčiny, zdôrazňujúc efektívnosť nových, komunikatívno-hravých metód pri vyučovaní cudzieho jazyka. Problematiku variantnosti slovenských priezvisk zakončených na *-o* s ohľadom na školskú prax predstavila *Alžbeta Ríšová* (B. Bystrica). *Helena Ivoríková* (Bratislava) hovorila o pripravovanej webovej stránke

na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka a *Janka Pišová* (Trnava) skúmala fungovanie didaktického štýlu v odbornej komunikácii.

K tematickej profilácii tohtoročného kolokvia veľkou mierou prispeli aj referáty z iných oblastí výskumu. Na detské slová v operačných komunikačných aktoch sa sústredila *Zuzana Ondráčková-Hlavatá* (Žilina); *Anna Gálisová* (B. Bystrica) pokračovala vo „svojej“ téme z oblasti výskumu jazykových prejavov abuzérov psychotropných látok, tentoraz sa zamerala na expresivitu ako prejav subjektivity a kreativity. V centre pozornosti *Pavly Šmídovej-Kochovej* (Praha) sa ocitol fenomén internacionalizácie, ktorý skúmala na materiáli iniciálových skratiek v češtine. *Nicol Janočková* (Bratislava) analyzovala problematiku identifikácie slovnodruhovej odvodenosti desubstantívnych slovies. *Martin Ološtiak* (Prešov) kolokvialistov oboznámil s prípravou posmrtného vydania knihy J. Furdíka *Slovenská slovtvorba* a *Alexandra Gerlaková* (B. Bystrica) naznačila východiskové body pri výskume posesívnosti v slovenčine.

V poslednom bloku *Juraj Mihálik* (Bratislava) predstavil arabskú lexikografiu, jej históriu, osobitosti, metodológiu a najznámejších predstaviteľov. *Martin Machata* (Bratislava) načrtnol jazykovú situáciu v dnešnom Chorvátsku, úlohu, postavenie a formovanie spisovnej chorvátčiny, jej vzťah k nárečiam a inovačné procesy prebiehajúce v jej lexike. *Andrea Rafayová* (Bratislava) na bohatom dokladovom materiáli charakterizovala adherentný typ expresívnosti v súčasnej slovenčine. *Martina Ivanová* (Prešov) sa v metodologicky závažnom príspevku venovala analýze statických významov primárne dynamických slovies, ktoré vznikli metonymickými a metaforickými významovými posunmi. *Ladislav Janovec* (Praha) pripomenul jeden zaujímavý, vo viacerých aspektoch kreatívny, v konkrétnych realizáciách neraz okazionálny, avšak dôležitý spôsob obohacovania slovnej zásoby – defrazeologické tvorenie nových lexikálnych jednotiek. *Kateřina Málková* (Gent) z rôznych hľadísk charakterizovala české binominálne jednotky so spojkou *a*, plodne využívajúc možnosti získavania jazykového materiálu z databázy Českého národného korpusu. *Marcel Olšiak* (Nitra) v intonologickom príspevku poukázal na štylisticko-komunikačné potencie v intonácii oznamovacích viet. Na slovensko-poľské jazykové, sociálne a kultúrne kontakty upriamil pozornosť *Peter Karpinský* (Prešov) prostredníctvom analýzy historického materiálu zo Spiša a *Michal Dvorecký* (Nitra) osvetlil otázku lexikografického spracovania archeologickej terminológie. V záverečnom referáte kolokvia sa *Barbora Krylová* (Praha) sústredila na možnosti a obmedzenia výskumu pragmatického aspektu latinčiny ako mŕtveho jazyka.

Pri celkovom hodnotení trinásteho kolokvia mladých jazykovedcov možno vyzdvihnúť prinajmenšom tieto skutočnosti:

Široký diapazón otázok, ktorým jazykovedná mláď venuje pozornosť: fonetika a fonológia, morfológia, lexikológia, derivatológia, lexikografia, odborná terminológia, štylistika, dialektológia, socio- a pragmalingvistika, korpusová lingvistika, porovnávací a kontaktná lingvistika, lingvodidaktika a i. – v ich rámci množstvo rozmanitých tematických okruhov analyzovaných cez prizmu synchronie, ale aj diachronie, a to všetko na pozadí výskumu vo viacerých „-istikách“: slavistika (slovakistika, bohemistika, kroatistika a i.), anglistika, germanistika, arabistika, klasická filológia.

Lingvistické problémy sa neriešia len v úzko vymedzenom teoreticko-metodologickom rozhraní jazykovedy, ale aj v spolupráci s inými vednými odborníkmi. Takýmto spôsobom sa aj u mladých jazykovedcov pestuje nevyhnutnosť širšieho, interdisciplinárneho pohľadu na skúmané problémy. Ako veľmi inšpiratívna sa v tejto súvislosti ukazuje tendencia, že kolokviá prestávajú byť doménou (ak vôbec niekedy boli) len a len lingvisticky vyškolených odborníkov, ale na kolokviálnych stretnutiach sa zúčastňujú aj primárne nelingvisti (tohto roku to boli informatici a odborník z oblasti archeológie).

Kolokvium nie je v úplnosti záležitosťou najmladšej jazykovednej generácie. Každoročne sa chodia s kolokvialistami podeliť o svoje odborné vedomosti, poradiť, ale aj povzbudiť ich do ďalšej práce skúsení majstri lingvistického remesla: tentoraz to boli PhDr. K. Buzássyová, prof. M. Dudok a PhDr. M. Šimková.

Je dobré, že kolokvium si naďalej zachováva status medzinárodného konferenčného fóra. Tento rok sa na ňom zúčastnili mladí vedci zo Slovenska (39), Českej republiky (17), Poľska (3), Srbska a Čiernej Hory (2), Maďarska (1), Nemecka (1) a Bulharska (1). Zároveň popri dlhoročných účastníkoch možno vyzdvihnúť to, že 13. kolokvium privítalo mnohé nové tváre, čo tiež v istom zmysle svedčí o dynamickom charaktere tohto podujatia.

Napokon, ale nie na poslednom mieste, autor tejto správy by sa chcel za všetkých účastníkov poďakovať organizátorom podujatia, a to nielen všeobecne inštitúciám, Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV, ktoré nad kolokviami permanentne držia ochranné krídla, ale aj konkrétnym osobám, predovšetkým M. Šimkovej, L. Gianitsovej a A. Horákovi za „čiernu robotu“, skrývajúcu sa za organizáciu akéhokoľvek vedeckého podujatia. V nadväznosti na špecifickú kolokviu sa chceme poďakovať napríklad za schopnosť zostaviť konferenčný program do relatívne homogénnych blokov a sekcií, čo je pri rozmanitosti kolokviálnych príspevkov neľahká záležitosť. V neposlednom rade vítame predsavzatie organizátorov urýchlene pripraviť do tlače konferenčné zborníky, čo sa týka nielen tohtoročného, ale aj predchádzajúcich dvoch ročníkov.

Na záver: Kto na kolokviu bol, ten vie, že nejde len o „obyčajnú“ vedeckú konferenciu. Kolokviá v sebe saturujú do veľkej miery neformálne stretnutia zástupcov

mladej jazykovednej generácie, ktorá sa „učí“ prezentovať vlastné odborné názory, argumentovať, diskutovať, ale i polemizovať. A každé ďalšie stretnutie svedčí o opodstatnenosti naďalej organizovať podujatia tohto druhu. V každom prípade, aj tohtoročné kolokvium dokázalo, že lingvistika ako vedná disciplína s bohatou minulosťou sa o svoju budúcnosť prinajmenšom v stredoeurópskom priestore obávať nemusí.

Martin Ološtiak

Bugárová, M. : Intonácia a sémantika vety. Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Katedra slovenského jazyka 2001. 134 s.

Práca M. Bugárovej sa zaoberá osobitnými vzťahmi medzi sémantikou vety a jej formálnou stránkou, pričom túto formálnu stránku vety autorka chápe ako gramatickú a intonačnú štruktúru. Vetu teda vníma ako syntaktický útvar s príslušným obsahom, s náležitou gramatickou stavbou, intonačne zakotvenou modálnosťou ako komunikatívnou funkciou, na ktorú sa v prehovorovom akte viaže intonačná stránka. Ako ústredný cieľ práce si autorka postavila úlohu osvetliť základnú otázku tzv. intonológie, čiže teórie vzťahu intonácie a sémantiky vety, na báze melódie oznamovacej vety. Opiera sa pritom o jej tri realizačné podoby: o neutrálnu (bezpríznačnú), príznakovú a intonačne chybnú výpoveď. Okrem toho z intonačnej stránky analyzuje aj oznamovaciu vetu s nepravidelnou vetnou stavbou, ktorú podľa autorky M. Bugárovej charakterizuje parentéza, vytýčený vetný člen a pripojený vetný člen.

Osobitný a pritom veľmi zaujímavý výklad predkladá autorka v časti o dvoch suprasegmentálnych javoch vo vete, a to o dôraze a rytme. Rytmus označuje za sémantického činiteľa výpovede, ktorý má aj štylistickú funkciu v komunikácii, dôraz charakterizuje ako prvok so sémantickou funkciou. Na ozrejmenie sémantickej stránky vety priberá autorka aj ďalšie suprasegmentálne javy, ktoré sa primárne viažu na expresívne výpovede a na príznakové formy intonácie: sú to emfáza, timbre a timbrové variácie, emocionálnosť v asymetrických intonačných formách, ilokučná sila výpovede a iné. Výsledkom pozorného štúdia je aj kapitola o funkčnej analýze intonácie (s. 37 – 41), v ktorej autorka hodnotí niektoré názory aj zahraničných autorov a zahraničných škôl (napr. holandskej).

Dôležitou časťou práce – ako sme už naznačili – je piata kapitola, v ktorej M. Bugárová analyzuje intonačný a sémantický princíp oznamovacích viet. Z hľadiska ich melodického priebehu vyčleňuje tri typy viet: neutrálny, príznakový a intonačne problémový typ. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať nelogické, že autorka sa zoširoka venuje zvukovému priebehu intonačne chybných oznamovacej vety. Pre našu jazykovú kultúru je však vo všeobecnosti, ale najmä z intonačnej stránky príznačná nízka úroveň hovorených jazykových prejavov vo verejnej komunikatívnej sfére (rozhlas, televízia), v komunikácii verejných činiteľov na všetkých stupňoch verejnej správy atď. Sem možno zaradiť aj značnú zložku komunikácie na našich školách, produkovanú zo strany učiteľov. Preto sa M. Bugárová oprávnenne kriticky pristavuje pri rozličných typoch a variantoch intonačne chybných oznamovacej vety.

Podľa nášho názoru označenie intonačne chybná oznamovacia veta nevystihuje pravú podstatu tejto už rozšírenej intonačnej deviácie. Zdá sa, že tu ide nielen o chybu, ale o všeobecnejšiu tendenciu v ústnych prejavoch, ktoré sa bežne chápu ako spisovné. Je to taká istá odchýlka, ktorá sa v intonačnej sfére často prejavuje napr. aj v reči vysokoškolákov (zväčša vysokoškoláčok). V školskej jazykovej výchove sa intonačné chyby naozaj ťažko naprávajú, lebo sa nedajú zachytiť a fixovať do takej miery, aby to umožňovalo poukazovať na ne rukolapnejším spôsobom. S kritickým postojom M. Bugárovej úplne súhlasíme, ale na druhej strane vidíme takmer neprekonateľné prekážky pri náprave v intonačnej sfére spisovnej slovenčiny aj preto, že ani naša oficiálna jazykoveda nevyvíja v tomto smere adekvátne a cieľavedomé úsilie pri zisťovaní, ustáľovaní a kodifikácii výslovnostnej normy. V našej súčasnej jazykovednej teórii a v teórii jazykovej kultúry sa skôr prejavuje istá forma proklamovanej tendencie uplatňovať sociolingvistické analýzy v sledovaní jazykového úzu na pozadí prepínania kódov v komunikatívnej sfére než v striktnom vedeckom výskume funkčných atribútov spisovného jazyka v súčasnej komunikácii a podľa nášho názoru vyznieva v neprospech celonárodného uplatňovania spisovného jazyka.

M. Bugárová vo svojej monografii prekročila bežný rámec výskumu intonačnej stránky oznamovacích viet. Neilustruje ju totiž na bežných intonačných grafoch, známych z učebníc alebo zo starších štúdií, ale čitateľovi predkladá spektrálnu analýzu intonačného a melodického priebehu komunikatívneho aktu na pozadí jednoduchých oznamovacích viet. Ako sama píše, exaktné výskumné metódy s moderným technickým vybavením dávajú možnosť hlbšie a precíznejšie vniknúť do intonačnej podstaty vetných celkov, ako aj do ich melodického priebehu. Tým autorka (aspoň u nás) otvorila novú výskumnú etapu zvukovej stránky spisovnej slovenčiny.

To hlavné, čo chceme v recenzii zdôrazniť a vyzdvihnúť, je to, že M. Bugárová touto svojou prácou poukazuje na dôležitý fakt vo výskume jazyka, že jeho štruktúra i jeho používanie závisia od rozmanitých cieľov komunikácie, od zvukovej realizácie podľa zákonitostí komunikatívnych typov viet a podľa pragmatickej ex-

planácie v zmysle koncepcie uplatňovanej v teórii rečových aktov v starších i novších prácach jazykovedcov svetového mena. Monografiu M. Bugárovej preto chápeme ako jej prvý vstup do riešenia rečových aktov v okruhu komunikatívnych viet oznamovacieho spôsobu na báze ich zvukovej realizácie. V tomto okruhu ju však čaká najmä výskum opytovacích viet nielen z hľadiska teoretického výkladu ich všeobecnej ilokučnej sily, ale aj z hľadiska ich konkrétnej realizácie v súčasnej spoločenskej komunikácii podľa výslovnostnej normy spisovnej slovenčiny. Podľa našej skúsenosti v tejto oblasti komunikácie vládne dnes takmer neuveriteľný chaos najmä v našich médiách i vo verejných oficiálnych jazykových prejavoch, najmä keď oficiálna jazykoveda zreteľne nerozlišuje jazykovo-sociálne procesy v spoločnosti, spoločenské jazykové vedomie a jazykovo-sociálny proces v správaní jednotlivcov, ako aj individuálne jazykové vedomie, viazané na jazykovú normu v okruhu hovorenej spisovnej slovenčiny. Závaznosť tejto normy totiž stále platí tak pre celé jazykové spoločenstvo, ako aj pre jednotlivých členov tohto spoločenstva, ak ide o verejný oficiálny jazykových prejav. V opačnom prípade hrozí skrat v jazykovom vedomí a deformácia spoločenskej komunikácie v hovorených prejavoch. Potom už bude neskoro stáť nad vykypeným hromom.

Vyššie sme sa dotkli teoretického výkladu ilokučnej sily z hľadiska jej konkrétnej realizácie v súčasnej spoločenskej komunikácii. Tejto otázky sa vo všeobecnej rovine dotýka aj autorka monografie v 3. kapitole Funkčná analýza intonácie (s. 37 – 41). Je to síce krátka, ale zato obsažná časť práce, v ktorej autorka zhŕňa najmä poznatky zahraničných autorov v uplatňovaní funkčného hľadiska pri skúmaní intonácie v rámci rečovej komunikácie. M. Bugárová tu spomína systémovú a emocionálnu zložku intonačných schém a ich variácií, štylistické variácie základných melodických typov viet atď. Na základe variabilných funkcií intonácie v reči sa totiž skúmajú aj rozličné vlastnosti hovoriaceho: vek, zdravotný stav, sociálna príslušnosť, dokonca aj pravdivosť či nepravdivosť výpovede (porov. napr. detektor lži). V tomto zmysle ide o funkčné využívanie intonácie aj v iných komunikatívnych polohách, čo už autorka nerozoberá, ale možno v budúcnosti jej ďalšie výskumy budú analyzovať aj intonačnú zložku v hudbe, na divadelných javiskách, v rozhlase, televízii, kde sa popri jazykovom prejave so zvukovými efektmi narába často neodborne, nefunkčne (napr. v muzikáloch, kde slovám často nerozumieť, ale zato hudba javiskom priam otriasa).

V závere tejto kapitoly autorka v zhode s mnohými autormi konštatuje, že najvýraznejšie sú dve funkcie intonácie: komunikatívna a emocionálna. Nazdávame sa, že vhodnejšie by bolo namiesto označenia komunikatívna funkcia používať označenie systémová komunikácia. Treba však dopovedať, že týmto záverečným konštatovaním autorka naznačuje aj smer svojho ďalšieho výskumu v oblasti intonológie.

Zo suprasegmentálnych vlastností textu M. Bugárová osobitne analyzuje dôraz a rytmus. Nás mimoriadne zaujala kapitola o rytme. Autorka rytmus charakterizuje ako sémantický a štylistický prvok v komunikácii, hoci na jednom mieste práce správne uvádza, že rytmus nie je výlučne jazykový jav (s. 105). Rytmickejší prvok je veľmi dôležitý aj z hľadiska slovosledného usporiadania vetných členov v syntaktických celkoch, osobitne vo vete a v súvetí (jednoduchom i zloženom). M. Bugárová túto okolnosť tiež spomína, a to z hľadiska postavenia slovesa vo vete, vnútorného rytmu vety pri rešpektovaní syntagmatického a sémantického princípu, pri tvorení celkovej štruktúry vetného či súvetného celku. Na tento princíp sa totiž pri tvorbe textu často zabúda. Neplatí iba v umeleckých textoch, ale aj vo vedeckom texte i štýle vrátane administratívneho a publicistického.

Napokon konštatujeme, že text práce i jej štýl je čitateľný, zreteľný – na rozdiel od iných podobných prác z oblasti fonetiky či fonológie, ktoré sťažujú zrozumiteľnosť preťaženým terminologickým aparátom a veľmi náročnou vedeckou dikciou.

František Kočíš

Eugen Jóna 95-ročný

Eugen Jóna, niekdajší hlavný redaktor a doterajší čestný člen redakčnej rady časopisu *Slovenská reč*, sa 20. februára 2004 dožíva 95 (slovom: deväťdesiatich piatich) rokov. Tým definitívne prekonal vekov(it)ý rekord Jozefa Škultétyho (1853 – 1948), ktorý svojho času takisto písaval do Slovenskej reči a takisto vydával (či aspoň spoluvydával) tento časopis. Ako si možno overiť aj v publikácii *Slovenská reč 1932 – 2002* (Vedecká konferencia. Bibliografia. Bratislava, Veda 2003, s. 358), E. Jóna stál na čele nášho časopisu dovedna 20 rokov, a to v troch časových odstupňovaniach – v rokoch 1946, 1947/48 – 1949/1950 a nakoniec v rokoch 1955 – 1970. A členom redakcie je už neuveriteľných takmer 60 rokov. Kto iný by bol mal napísať pamäti hlavného redaktora tohto časopisu než on? Aj ich písal a napísal. Škoda len, že sa mu už nechcelo (či nemal dosť odvahy?) pokračovať v zápiskoch aj po roku 1970. Nájde sa jeho pokračovateľ?

Svoj posledný autorský príspevok, venovaný, ako ináč, Štúrovej gramatike, odovzdal Eugen Jóna do Slovenskej reči už v r. 1991, t. j. pred viac ako desiatimi rokmi. Odvtedy sa už do diania v slovenskej jazykovede nezapája aktívne. Na 90. narodeniny sme s profesorom Jónom zažili v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV nezabudnuteľné chvíle, obdivovali sme jeho bohaté vedomosti, životné skúsenosti i presné hodnotenia svojich kolegov. Darma sme ho však čakali na slávnosti časopisu *Slovenská reč* pri príležitosti 70. výročia jeho založenia. Hoci svoju účasť potvrdil ešte aj v predvečer podujatia, aktuálny zdravotný stav mu prekazil účasť na tomto sviatku Slovenskej reči i celej slovenskej jazykovedy, kde sa všetci naňho veľmi tešili. S bratislavskou Rajskou ul. č. 7 ostávame odvtedy v kontakte už len občasnými telefonátmi či ešte občasnejšími návštevami. Máme však správy, že každé číslo nášho časopisu si ešte aj dnes so záujmom prečíta.

Ruka profesora Eugena Jónu v časopise bola napriek jeho povestnej miernosti citeľná, aj keď iste nie do tej miery ako železná ruka prvého šéfredaktora Slovenskej reči, bojovného Henricha Barteka. E. Jóna bol umiernený až pacifistický, občas sa zdalo, že i prikrotký a prizmierlivý, ale svoje si povedal. Stačí si pozrieť jeho viaceré úvodníky v Slovenskej reči od roku 1946. A o súdobom dianí v slovenskej jazykovede sa neraz vyslovil aj prostredníctvom paralel v desiatkach svojich iba ťažko prekonateľných štúdií z vonkajších dejín slovenského jazyka.

Ani v tejto konštelácii však nemožno tvrdiť, že dielo E. Jónu je uzavreté. Veď ešte stále nevyšlo komentované vydanie Štúrovej Nauky reči slovenskej, aj keď je už odovzdané do vydavateľstva. Okrem toho – možno to všetci ani nevedia – desiatky rokov mal náš jubilant rozpísané kompendium o novohradských nárečiach. I toto dielo zatiaľ drieme v rukopise nie celkom dokončené a aj jemu budeme musieť venovať väčšiu pozornosť. Zaslúži si, aby sme premysleli, ako ho zavŕšiť a priviesť až k čitateľovi, tak ako sa o to pokúšame s projektom komentovanej reedície Štúrovej Nauky reči slovenskej, na začiatku ktorého stál pred desiatkami rokov takisto E. Jóna.

Profesorovi Eugenovi Jónovi želáme pri jeho jubileu ešte veľa rokov plných zdravia a osobnej pohody v kruhu svojich potomkov, počas ktorých by sa mohol dočkať, úprimne si to želáme, vyjdenia oboch spomínaných diel – komentovanej Nauky reči slovenskej Ľ. Štúra, ale i svojich Novohradských nárečí.

Slavomír Ondrejovič

Poznámka

Pri úpravách v článku J. Kačalu Poznámky po diskusii o spisovnom jazyku, ktorý sme uverejnili v 5. čísle Slovenskej reči 2003, došlo vynechaním vety na s. 298 (8. riadok) k štylistickému zlomu. Ospravedľňujeme sa čitateľom aj autorovi.

ROZLIČNOSTI

Šva. – O slovku *šva* sa z Veľkého slovníka cudzích slov S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (2. vyd. 2000, s. 1196) dozvedáme, že je nesklonné a že pochádza z hebrejčiny a napokon i to, že je to lingvistický termín. Pripisuje sa mu význam: „predpokladaná indoeurópska samohláska, ktorá vznikla redukciou (skrátением) stredných a nízkych samohlások“. Azda prílišná stručnosť je príčinou, že čitateľ z tohto riadku nemusí získať jasnú predstavu o onom tajomnom *šva*. Trochu rozšírenejší, a teda aj zreteľnejší je výklad v Slovníku cudzích slov preloženom z češtiny z r. 1997, kde sa *šva* spracúva na s. 882. Tu sa pri jeho výklade vyčleňujú dva významy: 1. „názov jednej z hebrejských samohlások“, 2. „predpokladaná, artikulačne nevýrazná samohláska indoeurópskeho prajazyka, ktorá vznikla redukciou stredných a nízkych samohlások, rozlične zachovaná v jednotlivých jazykoch“.

Keďže ide o lingvistický termín, ktorý nepatrí medzi školské alfabetárium, nenájdeme ho vo výkladových slovníkoch, a to ani v najväčšom lexikografickom diele, v ktorom sa spracúva slovná zásoba slovenského jazyka – v Slovníku slovenského jazyka. Ale nájdeme ho podľa očakávania v Encyklopédii jazykovedy, ktorá vznikla pod vedením J. Mistríka (1993, s. 445). Je to podľa nej neurčitý vokál, ktorý vznikol v indoeurópskom prajazyku redukovaním plných vokálov v neprízvučnom postavení. Rozlišuje sa pritom *šva* primum a *šva* secundum, a to podľa kvantity. *Šva* primum korešponduje so staršími dlhými vokálmi *ā*, *ē*, *ō*, kým *šva* secundum zodpovedá starším krátkym vokálom *a*, *e*, *o*. Predpokladá sa, že hláska *šva* nemala vyhranenú fonetickú hodnotu a v indoeuropeistike (ráta sa s ňou aj v tzv. laryngálnej teórii) sa s ňou zvyčajne pracuje ako s hypotetickým zvukom, ktorý umožňuje uviesť na spoločný pôvod etymologicky totožné slová, napr. *pitar*, lat. *pāter*, starogr. *pater* (otec).

Aj Slovník lingvistických termínov E. Lotka (Olomouc 1998, s. 102) uvádza, že je to „predpokladaná, artikulačne nevýrazná samohláska indoeurópskeho prajazyka, ktorá vznikla redukciou stredných a nízkych samohlások, rôzne zachovaná v jednotlivých jazykoch“, ale pridáva sa tu aj ďalší, 2. význam: „neutrálna stredová samohláska vyslovovaná ako „nemé e“ vo francúzštine“. V tomto duchu postupuje i Slovník slovanskej lingvistické terminologie I. 1977, ktorý má pri ekvivalentoch *šva* takmer vo všetkých slovanských jazykoch paralelne aj synonymum „neutrálny vokál“ (s.109).

Novšie o slove *šva* /schwa píše M. MacMohan v publikačnom orgáne Medzinárodnej spoločnosti pre fonetické vedy (International Society of Phonetic

Sciences, 2003, č. 87) The Phonetician. Tento autor potvrdzuje, že slovo šva pochádza z hebrejčiny, ale dodáva, že jeho presnejšia transliterácia by bola „sheva“, čo v hebrejčine znamená vlastne „ničotu“, „nič“. Práve to „e“ v transliterovanej podobe sheva je oným krátkym fonetickým šva-ovým zvukom, podľa ktorého dostalo význam aj celé slovo. Je to teda niečo, čo sa zvyčajne pomenúva aj ako „neutrálna“, „nejasná“ (obscure), alebo „neurčitá“ hláska. Pritom už aj v hebrejčine jestvujú dva druhy šva. Jedným z nich je hláska centrálnej hodnoty, druhý signalizuje jednoducho neprítomnosť zvuku (hlásky) – odtiaľ význam „ničota, nič“.

U MacMohana nájdeme informácie aj o tom, že „šva“ sa do angličtiny dostalo cez nemčinu. V angličtine sa objavilo po prvý raz v r. 1895, hoci ako symbol (obrátené e) sa vo fonetike používa už omnoho dlhšie. Prvý, kto ho použil v rámci medzinárodnej fonetickej abecedy IPA, bol nemecký jazykovedec J. A. Schmeller (r. 1821), hoci ešte v inom význame. Takže pomenovanie symbolu šva sa v súčasnom použití po prvýkrát objavilo u P. Gilsa v Stručnej príručke porovnávacej jazykovedy pre klasických filológov v r. 1895.

Hláska ə sa v súčasnosti čoraz častejšie uplatňuje nielen v indoeuropeistike, ale aj pri fonetickom opise jednotlivých jazykov, pravdaže, najmä tých, v ktorých dochádza k redukcii vokálov (slabík). Napr. v angličtine sa šva často uplatňuje v neprízvučných slabikách viacslabičných slov. V angličtine ho vlastne môže reprezentovať, dalo by sa povedať, akákoľvek vokalická graféma. Vo väčšine jazykových variant angličtiny šva počuť aj v slovách *adept*, kde šva reprezentuje vokál *a*, *synthesis*, kde je ním *e*, *decimal*, kde túto funkciu preberá na seba *i*, pri *harmony* je to zasa graféma *o*, pri slove *medium* *u* a pri slove *syringe* dokonca *y*. Napokon treba pripomenúť, že hláska šva preniká cez niektoré cudzie slová a cudzie reálie aj do slovenského hovoru. Napr. pri označovaní výslovnosti staršieho *sir*, či novšieho citátového výrazu *call girl* sa moderná ortoepia už neuspokojuje s tým, že výslovnosť podľa staršieho spôsobu označí ako *sör* alebo *kól górl*, ale v súčasných podmienkach už odporúča výslovnosť *sə:r*, resp. *ko:l gə:l*.

Pri výklade slova šva vo výkladových slovníkoch by sa teda malo brať do úvahy uplatňovanie tohto termínu nielen v indoeuropeistike či hebraistike, ale aj vo fonetike, resp. ortoepii. Všetky tieto použitia sú založené na bazovom význame o „čistej“ neutrálnej hláske, takmer by sme povedali „bez chuti a bez zápachu“. Najvhodnejší by bol podľa nášho názoru výklad: 1. „predpokladaná, artikulačne nevýrazná samohláska indoeurópskeho prajazyka, ktorá vznikla redukciou pôvodných stredných a nízkych samohlások, rôzne zachovaná v jednotlivých jazykoch“, 2. „neutrálna stredová samohláska vyslovovaná ako „nemé e“ vo francúzštine“, 3. „pomenovanie jednej z hebrejských samohlások“.

Slavomír Ondrejovič

69 | 2004 | 1 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

S. Ondrejovič: Rok 2004 a slovenčina

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

J. Findra: Vymedzenie štýlovej vrstvy ■ M. Sloboda: Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku)

DISKUSIE A ROZHĽADY

M. Giger: Recipientné pasívum v slovenčine ■ J. Mlacek: Slovenské príslovia a frazémy v novom výbere

SPRÁVY A RECENZIE

XIII. kolokvium mladých jazykovedcov. M. Ološtiak ■ BUGÁROVÁ, M.: Intonácia a sémantika vety. F. Kočíš

KRONIKA

Eugen Jóna 95-ročný. S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník,
Miroslav Dudok, Ján Findra, Eugen Jóna, Katarína
Kálmánová, Rudolf Krajčovič, Milan Majtán,
Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Matej Pova-
žaj, Ivor Ripka, František Ruščák, Ján Sabol,
Daniela Slančová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

S. Ondrejovič, Rok 2004 a slovenčina

.....
.....

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

J. Findra, Vymedzenie štýlovej vrstvy

.....
.....

M. Sloboda, Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete
a biografie (Slováci v chorvátskom lloku)

.....
.....

DISKUSIE A ROZHĽADY

M. Giger, Recipientné pasívum v slovenčine

.....
.....

J. Mlacek, Slovenské príslovia a frazémy v novom výbere

.....
.....

SPRÁVY A
RECENZIE

XIII. kolokvium
mladých
jazykovedcov. M.
Ološtiak

.....
.....

Bugárová, M.:
Intonácia a
sémantika vety.
F. Kočíš

.....
.....

KRONIKA

Eugen Jóna 95-ročný.
S.
Ondrejovič

.....
.....

ROZLIČNOSTI

Šva. S.
Ondrejovič

.....
.....

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 69, 2004. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik. Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2004

**SLOVEN-
SKÁ** **ROČNÍK**
69 – 2004

REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o. , Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridávať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu info@juls.savba.sk. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlaček. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, J.: Sémantické a derivačné pole slovies *ísť* a *chodiť*. *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 202 – 208.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

